

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної роботи

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Волонтерська активність як аспект професійного становлення
соціального працівника»**

«Volunteer activity as an aspect of social worker's professional development»

Виконала: здобувачка денної форми навчання

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітня програма «Соціальна робота»

Атанова Влада Володимирівна

Керівник кандидат психологічних наук, доцент

Варнава У.В. _____

Рецензент кандидат психологічних наук, доцент

Смокова Л.С.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ ____ від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ (підпис)

Захищено на засіданні ЕК
протокол № __ від _____ 2024 р

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК

_____ (підпис)

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЛІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.....	7
1.1. Соціальні та психологічні засади волонтерської діяльності.....	7
1.2. Залученість до волонтерської діяльності українців під час повномасштабної війни.....	17
1.3. Психологічні механізми професійна - особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників	20
1.4. Професійна спрямованість особистості соціального працівника та її мотивації.....	31
Виводи до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ	
2.1. Мета, завдання та етапи дослідження.....	44
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження формування системи ціннісних орієнтацій	49
2.3. Аналіз результатів діагностики індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності (А. Карпов).....	51
2.4. Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтації (М.Рокіч).....	54
2.5. Аналіз результатів дослідження з експрес – опитувальника «Індекс толерантності» (О.Кравцова, Г.Солдатова, О.Хухлаєв, Л.Шайгерова).58	
2.6. Аналіз результатів дослідження рівня емпатії (М. Юсупова).....	60
Висновки до розділу 2.....	64
Висновок.....	66
Список літератури.....	70
Додатки.....	76

ВСТУП

Ми живемо під час війни. Тому виникає гостра потреба у волонтерах, соціальних робітниках, психологах, які бажають зробити свій особистий внесок у політично - громадське життя суспільства, проявляти соціально - громадську активність та надають людям, що знаходяться у складній життєвій ситуації, професійну допомогу. Такими фахівцями повинні стати випускники факультету ФПСР, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота» та «Психологія».

В сучасних умовах, під час війни соціальна робота та психологія стає все більш необхідною для суспільства. Діяльність соціальних працівників набуває все більшої громадянської значущості. Зараз коли в нашій країні йде війна українські волонтери, соціальні робітники, психологи допомагають нашій слаavnій армії, нашому народу. Вони збирають гроші для допомоги ЗСУ, допомагають людям, які постраждали від обстрілів рашистів, які втратили близьких людей, свої будинки. Надають їм житло, забезпечують одягом та їжею. Допомагають влаштуватися на новому місці, знайти роботу.

Волонтерська діяльність - найефективніша форма роботи соціальних робітників, джерело усвідомлення загальнолюдських норм та цінностей, особистісно - професійних якостей, високого рівня моральної культури, вміння орієнтуватися самостійно в нестандартних різноманітних ситуаціях і здатності вирішувати самостійно різні завдання. Розглядаючи європейський досвід, волонтерська діяльність не тільки підтримує, допомагає, стимулює студентів до реалізації соціальних програм, до розробки соціальних проектів, але й створює можливості для самореалізації особистості, сприяє соціалізації її шляхом включення в життя суспільства.

Великий внесок у становлення теорії волонтерства, аналіз досліджень і публікацій теоретичних та методологічних засадив зроблено українськими вченими (О.Безпалько, Н.Заверіко, І.Зверева, Г.Лактіонова); організацію волонтерської діяльності в вищих навчальних закладах (З.Бондаренко,

В.Кратінова, Т.Лях); роль волонтерства в професійному становленні соціальних працівників (О.Караман, Н.Ларіонова, О.Песоцька, С.Харченко); вивченні концептуальні основи педагогічно - професійної підготовки освітніх кадрів (О.Алексюк, В.Сагарда, А.Капська, М.Фірсов, Є.Холостова); мотиваційні фактори участі у волонтерській діяльності (Н.Трубникова, Н.Черепанова); проблемами волонтерства (О.Безпалько, Р.Войнова, А.Капська, Н.Комарова, С.Толстоухова).

Увага до волонтерської діяльності також знаходить відображення у дисертаційних дослідженнях, все це свідчить про активізацію теоретико-прикладного інтересу до даної проблематики. Автори дисертаційних досліджень використовують потенціал волонтерської діяльності для формування у майбутніх фахівців комплексу практичних навичок (А.А.Сафіна) та гуманістичних ціннісних орієнтацій та моральних цінностей (К. Іванова, Н.С. Морова, Н.В. Падеро);

В той же час, проблема волонтерської активності, як аспект професійного становлення соціального працівника розроблена ще недостатньо. Не конкретизовані сутнісні характеристики волонтерської активності, немає однозначності в розумінні аспекту професійного становлення соціального працівника, не визначені умови для формування готовності до професійної діяльності соціального працівника при включенні до волонтерської активності.

Завдання дослідження:

1. Розглянути теоретико-методологічні дослідження волонтерської активності як аспект професійного становлення соціального працівника.
2. Експериментально дослідити ефективність впливу волонтерської активності на аспект професійних якостей майбутніх соціальних працівників.
3. Визначити зв'язок між професійними якостями становлення соціального працівника та включенням его в волонтерську діяльність.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально дослідити волонтерську активність як аспект професійного становлення соціального працівника.

Об'єкт дослідження: процес професійно - особистісного розвитку соціального працівника.

Предмет дослідження: волонтерська активність як аспект професійного становлення соціального працівника.

Гіпотеза дослідження: волонтерська діяльність сприяє розвитку професійного становлення соціального працівника

Вибір дослідження: емпіричне дослідження проведено на базі ФПСР ОНУ ім.І.І.Мечникова. У дослідженні брали участь студенти кафедри соціальної роботи та кафедри клінічної і практичної психології 1, 2 та 3 курсів очного та заочного відділень. Середній вік випробуваних – 19 років. Загальна вибірка учасників склала 65. Студенти 1, 2 та 3-го курсу навчання, які брали участь у практичній реалізації соціальних проектів, у волонтерської діяльності.

Методи дослідження: теоретичний аналіз соціальної, філософської, педагогічної, психологічної та методичної літератури; методи психодіагностики.

Емпірично дослідження здійснювалося за допомогою наступних психодіагностичних методик:

1. Опитувальник «Діагностика індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності». (А. Карпов);
2. Методика дослідження ціннісних орієнтації. (М.Рокіч) ;
3. Експрес – опитувальник «Індекс толерантності» (О.Кравцова, Г.Солдатова, О.Хухлаєв, Л. Шайгерова);
4. Методика дослідження рівня емпатії (М. Юсупова).

Для аналізу та обробітки результатів використовувалися статистичні методи: описова статистика, обчислення появи частот ознак признака, їх

відсоткових часток та середніх арифметичних значень. Це дозволяє підсумувати, охарактеризувати та відтворити у вигляді таблиць досліджуємо.

Практична значущість дослідження: результати роботи можуть бути використані для підготовки студентів спеціальності «Соціальна робота» та видані:

- у тезах Атанова В.В.. Соціальні та психологічні засади волонтерської діяльності українців під час повномасштабної війни. Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та поствоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи» (26-27 жовтня 2023р.). Хортиця. 2023. С. 364 - 366.
- у статті: Юнг Н.В., Кантарьова Н.В., Атанова В.В.. Волонтерська активність як психологічний аспект професійного становлення психолога та соціального працівника. Науковий журнал «Габітус». 2024 . Вип. № 57. С. 272 - 276. (фахове видання категорії «Б»).

Структура роботи: включає: вступ, 2 розділу, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури та додатки.

Список літератури містить 54 джерело, всього в роботі 69 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЛІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

1.1. Соціальні та психологічні засади волонтерської діяльності

Слово "волонтер" французького походження *volontaire* – бажаючий, доброволець. Початком волонтерського руху офіційно вважається 1920 рік, коли добровольці з Франції та Німеччини зайнялися організовано відновляти ферми, руйновані під час 1 світової війни. Цей період волонтерство став рухом світового масштабу. Волонтерство, у міжнародному розумінні, це свідомо, добровільна, неоплачувана, спрямована на користь інших діяльність. Волонтером може бути добровільна людина, яка бажає присвятити свій вільний час неоплачуваної праці на користь суспільства. На сьогоднішній день кількість волонтерів перевищує 200 мільйонів добровольців і продовжує зростати. Так у 1987 р. у світі було 80 мільйонів волонтерів, у 1995р. вже більше 93 мільйонів, 1998 р. налічується більше 109 мільйонів людей. [26].

Досить складно прослідкувати історію волонтерського руху, тому що ніхто раніше не фіксував дії волонтерів. Ідеї добровільної та безкорисної допомоги не були чужі жодному суспільству, про це свідчить історія людства. Поняття "волонтерство", як й поняття "соціум" з'явились дуже давнє, з появою людського суспільства. Завжди були люди, які працюють на користь інших, на користь суспільства, в якому нараділися та живеш, для яких, це способи самовдосконалення, самореалізації. [20].

Основним напрямком державної політики України у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю сприяння та підтримка розвитку волонтерського руху є Закони України: "Про волонтерський рух" [13], "Про благодійність та благодійні організації" [12], "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" [14].

Професійна та соціальна мотивація розвиваються в процесі навчання:

- професійна - через розвиток професійних мотивів, цілей, проектування форм і методів навчання, відповідного змісту, сприйняття себе членом трудового колективу [30, с.20]. У сфері соціальної роботи професійне становлення молодого спеціаліста залежить суттєво від усвідомлення професійних цілей та особистісного змісту;
- соціальна - через усвідомлення економічно - соціальної ролі молодого спеціаліста.

Основними завданнями України у напрямку підвищення соціально - політичної активності молоді є:

- участь молоді в громадській та політичній діяльності;
- розширення механізмів залучення молоді до місцевого самоврядування, до діяльності державних органів влади;
- реалізація програм молодіжних та дитячих організацій за допомогою впровадження соціально - політичного замовлення, інтеграції в світові та європейські молодіжні структури;
- реалізація вимог до "Європейської хартії про участь молоді в громадському житті на регіональному та місцевому рівнях" [44, с.114].

Соціально – політичну особливість особистості, її здатність в своїй поведінці та діяльності дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм суспільства, готовність звітувати за свої дії, свою поведінку, виконувати рольові обов'язки. Через призму відповідальності розглядає особистість І.Бех [5]. На його думку є пряма залежність - чим активніше та раніше за віком молодь залучається в добровольчу, різносторонню, волонтерську діяльність, тим повніше виявляється відповідальність за наслідки власних дій, за своє майбутнє. Відповідальність за себе та інших у суспільстві сприяє розвитку волонтерського руху , долучення до нього студентів.

Згідно з Законом України "Про волонтерську діяльність", волонтерська діяльність визначається як соціально спрямованої, безкорисливої,

добровільної, неприбуткової діяльності, здійснюваної волонтерськими організаціями [13].

Феномен волонтерства та волонтерської роботи трактується у сучасній літературі, як форма добровольчої, громадської участі в суспільно важливих, корисних справах, спосіб колективної ефективної взаємодії та механізм вирішення актуальних політично - соціальних проблем [30]. Волонтери – це добровільні помічники, які надають безкоштовну допомогу; вони вирішують проблеми інших людей, присвячуючи частину свого вільного часу та інші.

Дослідження джерел показало, що перше існуюче визначення волонтерської роботи, це: "Волонтерська діяльність – це неприбуткова, добровільна діяльність волонтерів (фізичних осіб), яка спрямована на надання допомоги особам, які потребують чужої допомоги, вони знаходяться в складних життєвих обставинах, ця діяльність сприяє самореалізації волонтера".

Волонтерська діяльність, на думку І. Зверевої - "це благодійна діяльність, ради благополуччя і процвітання спільнот і суспільства в цілому, здійснювана на основі неприбуткової діяльності фізичними особами, без просування по службі, без заробітної плати" [5, с.26]. "Волонтерство - це спосіб знайти підтримку і друзів; побудування соціальних відносин; застосовування на практиці своїх релігійних та моральних принципів, здобування нових навичок; можливість почувати себе добре, здатним щось зробити для суспільства".

Загалі "Волонтерство – це важлива школа життя, саморозвитку та зростання, яка допомагає формувати і виховувати, себе як високодуховну, гуманну, ціннісна-орієнтовану, культурну особистість з бажанням та здатністю творити в кращих гуманістичних традицій і досягнень людства" [4, с.27].

У Всесвітньою декларацією волонтерів, волонтерство це активна складова побудови громадянського суспільства, що характеризує активну участь людей у громадському житті країни, яка сприяє зміцненню почуття

солідарності та особистісному зростанню, поліпшенню якості життя в цілому; реалізації соціально – політичних потреб на шляху до більш мирного та справедливого суспільства; соціальному та економічному розвитку, створенню нових професій, робочих місць та виражається, в спільній діяльності в рамках волонтерських асоціацій" [8].

Численні вчені досліджували особливості волонтерства, з точки зору соціально - політичного феномену ХХ. М.Харріс, Дж.Д.Сміт, Р.Хедлі, К.Рочестер розглядали перспективи та тенденції розвитку волонтерської діяльності в Великобританії та ЄС, в США це питання досліджували К.Кемпбел та С.Елліс; управління діяльністю волонтерів, проблеми менеджменту програм, сектору роботи з волонтерами розглядали К.Бідерман, Л.Графф, Л.Ремрайк, К.Кемпбел, С.Маккарлі, Л.Роджерс, Р.Лінч.

Особливістю волонтерського руху в Україні під час війни є те, що найбільшою групою волонтерів, які допомагають ЗСУ, переселенцям, працюють у соціальній сфері, є молодь. У багатьох вузах України діють волонтерські організації, але є деякі вузи, де волонтерська робота проводиться ще на формальному рівні, навіть під час війни, це є причина низької соціально - політичної активності молоді у волонтерському руху.

Деякі аспекти діяльності волонтерів досліджувані в працях українських вчених. Обґрунтована роль волонтерства як складової соціально - політичної роботи з молоддю у дослідженнях Г.Лактіонової, Н.Заверіко, С.Харченко І.Зеревої, Ю.Поліщука. Технології підготовки та залучення молоді до волонтерської діяльності розкриті у дослідженнях Г.Вайноли, В.Петровича А.Беспалька, А.Капської. Фактор професійного становлення майбутніх соціальних працівників та педагогів розглянут у роботах Л.Мищик, С.Бондаренко, В.Поліщук, А.Карпенко [8].

У центрах соціальних служб для молоді українські фахівці, з точки зору свого практичного досвіду, волонтерську діяльність класифікували з різних мотиваційних аспектів та виділили три групи волонтерів, які мотиваційно

спрямуванні : на успіх, на результат, на членство в групі та владу у цієї групі.
[9].

У своїх дослідженнях С.Синецький розкриває аспект слабкої присутності стимулів та мотивів, доброзичливості, на основі співчуття, благодійних установок та бажання допомогти ближньому (зав'язати необхідні ділові знайомства, довести іншим свою значимість і корисність, знайти спосіб цікаво та весело та проводити час). Усвідомити своє місце та свій свідомий вибір.

Соціальні працівники виділяють такі види стимулювання та нематеріальної мотивації: інформаційну, професійно – прикладну та корпоративну мотивацію:

1. До інформаційної мотивації відносять вільний доступ до нових технологій, інформаційних джерел, науково-дослідницьких розробок.
2. До корпоративної мотивації надання безкоштовного права користуватися послугами організації та брати участь у її заходах.
3. До професійно – прикладної мотивації можливо віднести надання волонтерам можливості здобути додаткові вміння, знання, та навички.

Волонтерська робота, згідно ієрархії мотивів, проявляється в:

- особистий внесок у розробку соціального проекту – *самореалізація*;
- представлення інтересів організації, керівництво групою – *потреби у почутті престижу та гордості*;
- участь та організація в різних адміністративних та соціальних заходах; адміністративна та соціальна робота - *задоволенні соціальних потреб*;
- робота разом з правозахисними організаціями - *задоволенні потреби в безпеці*;
- приготування їжі: , робота в притулку, пошив і розподіл одягу, у центрі денного перебування проведення спортивних заходів та у літньому таборі - *задоволенні фізичних потреб*.

У Всеукраїнській декларації , прийнятій у січні 2001 року, зазначено: доброчинність, це фундамент суспільства. Доброчинність вносить у життя потребу у безпеці, свободі, справедливості; способу зміцнення та збереження людських цінностей особистісного зростання, через осмислення людського потенціалу; реалізації обов'язків та прав громадян, принесення користі , яка поширюється на суспільство в цілому.

Основні ознаки волонтерської роботи :

- діяльність має добровільний характер. Основні мотиви діяльності волонтерів, це зацікавленість в добровільному проекті конкретним завданням; задоволення духовних та соціальних потреб; оновлення поглядів на людей, життя, роботу;

- відсутність часткової фінансової винагороди, будь якого фінансового прибутку. Але волонтери мають право на отримання щомісячного мінімуму для проживання, матеріальної допомоги, покриття витрат на підготовку до роботи та місцевий транспорт, які працюють у економічних, технічних, соціальних сферах. Волонтери мають основні види обслуговування; передбачене також страхування на випадок хвороби та життя забезпечене житлом.

Волонтерську роботу може виконувати будь-яка людина, яка:

- прагне використовувати особисті ресурси , свій час, на користь інших людей;
- має високий рівень відповідальності;
- не чекає винагороди;
- волонтерська робота незалежна від етнічних і культурних особливостей, віку, статі, релігії, матеріального та фізичного становища людини.

Українські вчені О.Любарська, Ю.Поліщук О.Капська, В.Назарук, В.Петрович визначили принципи волонтерської роботи:

1. Безкорисність, це відносини між волонтером і клієнтом, які ґрунтуються добровільної основі без будь - якої матеріальної зацікавленості.

2. Альтруїзм, це діяльність волонтерів спрямована на інтереси клієнтів, вони виходять на перший план, допомога вирішення складної життєвої ситуації.
3. Добровільність, це залученість, лише за бажанням, до волонтерської роботи, при цьому клієнт може відмовитися, якщо соціальні послуги не відповідають його потребам.
4. Прозорість, це відкритість для громадського ознайомлення волонтерської роботи. Обговорення значної інформації у соціум про реалізовану волонтерську роботу, забезпечення повноти інформації сприятиме популяризації волонтерської діяльності в суспільстві.
5. Законність, це відповідність, прийнятому законодавству, волонтерської роботи. Законам України "Про благодійні організації та благодійність"; Закон України "Про громадські об'єднання"; Закон України "Про волонтерський рух"; Закон України "Про соціальну роботу з молоддю та дітьми" та ін..
6. Гуманізм, це дотримання прав людини, толерантного ставлення волонтера до клієнта, прояві доброзичливості, співчуття та розуміння.
7. Самовідданість, це коли інтереси клієнта ставляться пріоритетом у волонтерській роботі та наявність оптимізму у волонтера при вирішенні життєвої складної ситуації клієнта.
8. Милосердя, це готовність волонтера допомогти людям, милосердя пронизує усю волонтерську працю, через людяність та співчуття.
9. Партнерство, це взаємоповага між соціальними працівниками та клієнтом.
10. Співчуття, це гуманне ставлення соціальних працівників до клієнтів.

Аналіз волонтерської діяльності показує, що у сучасних дослідженнях науковці розглядають волонтерство, як фактор професійного та особистісного зростання:

- по-перше, як фактор особистісного зростання, самореалізації, саморозвитку особи;
- по-друге, як фактор загально - суспільного характеру громадського суспільства;

- по-третє, як фактор набування навичок взаємопідтримки та взаємодопомоги.

Реальна соціальна практика та аналіз наукових джерел свідчать, що:

- 1) волонтерська діяльність забезпечує засвоєння нових соціальних ролей, соціальної дійсності, норм і суспільних стереотипів поведінки майбутніми фахівцями;
- 2) допомагає соціалізації особистості; сприяє самореалізації та особистісному зростанню;
- 3) переосмислити загальнолюдські цінності: милосердя, співчуття, роль цих якостей у міжособистісних відносин; знайомить з специфічними нормами субкультур та загальною культурою суспільства.

Це формується у професійному становленні та само орієнтації у поза фахової підготовки; освоєння практичних навичок і знань соціальної роботи з молоддю і дітьми; у цікавому дозвіллі з новими друзями; у досвіді групової та індивідуальної роботи з дорослими і однолітками; у розвитку творчих здібностей та лідерських якостей; у становленні та самовираженні молоді, як активного члена суспільства, як особистості.

Соціалізація особистості має два аспекти:

- перший аспект, це активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок активного залучення в соціальне середовище, його особистої активної діяльності. Цей аспект відображає як людина впливає на середовище завдяки власній діяльності;
- другий аспект, це шлях засвоєння людиною соціального досвіду входження в систему соціальних зв'язків соціального середовища. Цей аспект відображає як середовище впливає на людину

Включення студентів у суспільство забезпечує волонтерська робота, це:

- інтеграція у різні соціальні спільноти;
- включення у соціальні зв'язки;
- становлення соціальності, оволодіння студентською субкультурою;
- організована діяльність та особисте виховання.

Соціальний працівник у процесі соціалізації, включений у волонтерську роботу, має можливість знайомитися з специфічними субкультурами та з загальною культурою суспільства; впізнати соціальні ролі у суспільстві, поведінкові стереотипи та норми суспільства. Волонтерство сприяє розвитку різних соціальних ролей, таких як:

- викладача, сформованості цієї ролі вимагає сформованості якостей, емпатії - розуміння почуттів учнів, поваги - прийняття учнів особистостей конструктивних, конкретності комунікації, щирість - відкрите проявлення викладач відкрито проявляє свої почуття;
- аматора, координатора, організатора, контролера діяльності по створенню, розробці і реалізації різноманітних проєктів;
- клініциста – консультанта, встановлювати з клієнтом довірчих стосунків; досягати змін в емоційній когнітивній, та поведінковій сфері, в умовах життя клієнта; аналізувати, отримувати, класифікувати, інтерпретувати та оцінювати дані персонального та соціального та характеру, з клієнтом домовлятися про мету послуг;
- адвоката;
- наставника;
- посередника;
- помічника;
- експерта;
- координатора і ін.

Викладачі повинні враховувати віковий склад та психологічні особливості волонтерів - студентів до професійної діяльності, їх особливо прагнення до самореалізації, самовизначення та самовираження.

Міністерство з питань сім'ї та молоді та Інститут соціальних досліджень в 1999 року (серпень – вересень), з метою виявлення поглядів молоді на вплив участі у волонтерській діяльності на розвиток їхніх людських здібностей та якостей, провели опитування п'яти областей України, які займаються

організацією серед підлітків волонтерської роботи. Організатори відзначають значні зміни в процесі добровільного залучення до соціальної роботи в структурі особистості підлітку - волонтера. Залучення до волонтерства активізує молодь само орієнтуватися, самонавчатися, самовиховатися та саморегулюватися. Встановлені зміни в усвідомленні власної індивідуальності підлітку, збільшення потреби в самореалізації молоді, підвищення впевненості в собі, підвищення рівня самостійності.

Досліджуючи емпіричні дані у молодих волонтерів встановлено:

- здатність у конкретній ситуації до адекватного вирішення завдань - помічають 79% експертів;
- спостерігаються зміни самоідентифікації молоді - вважають 78% експертів;
- відбуваються зміни усвідомлення свого місця в колективі, сім'ї, суспільстві - вважають 92% експертів.

Висновок: вплив волонтерства на формування професійної та особистісної ідентичності молоді дуже велик у соціалізації самого себе та допомоги іншим.

1.2. Залученість до волонтерської діяльності українців під час повномасштабної війни.

Велика кількість потерпілих, жертв, та біженців серед українців, внаслідок російсько-української війни, потребувала невідкладної допомоги. Ця діяльність відрізняється від діяльності, яка відбувається у мирний час, це вже є спосіб відстоювання незалежності держави. Адже подальшого поневолення, смертельна небезпека окупації спонукала діяти негайно. Для українців волонтерська допомога стала способом виявлення своєї відданості та підтримки ЗСУ та народу, якій потребує невідкладної допомоги, під час повномасштабної війни.

Волонтерська діяльність набула різноманітні форми під час війни і по-різному сприяла патріотичному опору російським окупантам. Багато волонтерів приєдналися до допомоги ЗСУ, нашим славним українським військовим, надаючи підтримку у зборі грошей на зброю, на транспорт, на засоби зв'язку, на спеціальне спорядження.

Важливу роль волонтери відіграли у поширенні інформації про повномасштабну війну в Україні. У інформаційних зусиллях, спрямованих обізнаності іноземців про хід визвольної війни, про російську агресію. Волонтери беруть участь у організації культурних заходів, сприяючих зміцненню національної єдності і гордості. Це розвиває у українців почуття національної ідентичності, солідарності.

Волонтери як за кордоном, так і у середині країни беруть участь у зборі пожертв та коштів для підтримки як ЗСУ, військового захисту, так і внутрішньо переміщеним особам. Гуманітарні організації надають допомогу біженцям, постраждалим від повномасштабної війни. Ця допомога включає надання житла, їжі, одягу, медичне обслуговування.

Під час повномасштабної війни патріотизм, відчуття власної гідності та співчуття (альтруїзм) є основними мотивами залучення у волонтерство. Допомогати постраждалим співгромадянам та своїй країні спонукає почуття патріотизму, сильної національної ідентичності.

Бажання допомогти нужденним виникає у людей через емпатію та вроджений альтруїзм. Почуття співчуття та бажання допомогти може викликати спостереження за труднощами і стражданнями військових на фронті, хвороби поранених, переживання біженців. Залучення до волонтерської діяльності сприяє спільному опору ворожій агресії, бажанням відчуття особистісної самореалізації, почуттям власної гідності, розумінням, що колективними зусиллями справляється вплив на життя інших. Соціальній інтеграції сприяє надання безоплатних послуг та власних фінансових ресурсів тим, хто їх потребує під час повномасштабної війни. Залученість у волонтерську діяльність, з соціологічної точки зору, під час повномасштабної війни розглянемо з кількох ракурсів:

1. Символічний інтеракціонізм розглядає способи, де люди розуміють та інтерпретують свій досвід волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. При цьому люди, через свою волонтерську діяльність під час повномасштабної війни, формують інтерпретації та ідентичності соціального життя, які формуються під впливом культурних норм при соціальній взаємодії. Під час повномасштабної війни люди спонтанно залучаються до волонтерства, до допомоги волонтерам, не маючи чіткої політичної ідентичності. Але відповідні культурні норми у соціальній взаємодії під час національного опору сприяють формуванню ідентичності. До соціальних змін у соціумі призводять активні люди із спільними ідентичностями .
2. З точки зору функціоналістського підходу розглядається волонтерська діяльність під час повномасштабної війни як спосіб підтримки військових зусиль, сприяння національній єдності в процесі виконання важливих соціальних функцій. Функціоналісти розглядають волонтерську діяльність, як позитивну, що приносить користь суспільству та окремим особам, це спосіб зробити внесок в оборону України, відчуття зв'язку з національною спільнотою. Волонтерська діяльність, за умов слабких державних інститутів, суттєво доповнює

державні заклади, демонструючи високу ефективність через активні гнучкі механізми.

3. Конфліктний підхід розглядає залученість у волонтерську діяльність, під час повномасштабної війни, сприяє формуванню групових ідентичностей, солідарностей, через існуючі критичні розбіжності у оцінці і змісті урядових зусиль усвідомленню політичних можливостей в цілому впливати на уряд. Під час війни волонтерство сприяє збереженню соціальних ієрархій, наявних структур влади, або протистояти їм, за допомогою конфліктного потенціалу для боротьби за впровадження соціальних змін та викорінення соціальної несправедливості. Цей потенціал особливо розкриється після завершення повномасштабної війни, усвідомлення активістами свого волонтерського досвіду вимагатиме політичної суб'єктності у післявоєнному житті, на фоні відмінностей досвіду волонтерської діяльності із досвідом інших соціальних груп.

Висновок: соціологічні підходи до вивчення волонтерської діяльності під час повномасштабної війни допомагають кращому розумінню політичних, соціальних і культурних чинників, які формують досвід і можливості волонтерської діяльності та впливають на суспільні процеси та результати під час і після повномасштабної війни.

1.3. Психологічні механізми професійно - особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників.

Вчені розглядали професійно – особистісний розвиток як безперервний процес саморозвитку особистості, самовдосконалення, орієнтований на високі досягнення у професії та відзначали багатоплановість і складність, цього феномену. О.В. Билков, Є.В. Бондарівська, О.О. Бодальов, В.В. Бондарєва, Л.Н. Куликова, Н.В. Кузьміна, О.К. Маркова, Н.Б.Шмельова, Є.І. Роговта ін. досліджували професійно – особистісний розвиток майбутніх соціальних робітників.

Н.Б. Шмельова розглядала професійно - особистісний розвиток як інтеграційний, динамічний процес залучення до професії. Це процес, новоутворень, коли відбувається поступове набуття значущих навичок, оволодіння професійними знаннями, придбання професійно значущих характеристик, на фоні розвитку базових якостей людини [48, с. 139].

Кожен психологічний механізм професійно - особистісного розвитку має змістову і динамічну характеристику, він дуже специфічний. У механізмах професійно - особистісного розвитку майбутніх соціальних робітників психологи виділяють:

- екстеріоризацію та інтеріоризацію розглядали Л.С.Виготський, О.Н. Леонтьєв;
- рефлексію розглядали О.Г. Асмолов, І.С. Кон, В.П. Зінченко, В.І. Слобідчиків;
- над ситуативну активність розглядав В.А. Петровський;
- зсув мотиву на мету розглядав О.М. Леонтьєв.

Ми визначили психологічні механізми процесу професійно – особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників, для яких волонтерство є найефективнішим середовищем для їх запуску:

- домінанту;
- інтеріоризацію;
- рефлексію.

О.О.Ухтомський досліджував домінанту, що доводить та пояснює багато закономірностей розвитку і формування людської особистості, з точки зору психологічного механізму, якій «запускає» процеси професійно - особистісного розвитку майбутніх волонтерів.

О.О.Ухтомський розглядає домінанту, яка надає поведінці людини та психічним процесам певну спрямованість виконання системної та цілеспрямованої діяльності, яка формує орієнтацію, мотивацію, установку, потребу особистості у реалізації цієї спрямованості. Вона є «...центром, довкола якого групуються вся діяльність, поведінка, творчість людини».

О.О.Ухтомський дав визначення, що домінанта, це: «тимчасово панівний осередок збудження в центральній нервовій системі, при якому сигнали, що знову приходять в центр збудження, посилюють осередок збудження, при цьому викликають явище гальмування в іншій центральній нервовій системі, стаючи головною у відносинах з оточенням (середовищем)».

Активатором процесу професійно - особистісного розвитку студента гуманітарного вишу є волонтерська діяльність. Розглядаючи її як процес збудження, виникаючий у корі головного мозку, якій змушує молодого спеціаліста реагувати на цей подразник. На початку волонтерської діяльності у майбутніх соціальних працівників з'являється інтерес, ця діяльність дозволяє реалізувати ініціативність, активність, амбіції студентів. Проаналізованої та отриманої інформації з внутрішніх програм організму веде к досягненню максимальної самостійності дій, більшої незалежності від середовища. Це відбувається зі збільшенням різноманіття видів та форм волонтерської діяльності, з ускладненням цієї діяльності, у проведенні та підготовці акцій, проявом самостійності, внаслідок складної внутрішньої роботи та рефлексії.

Домінанта це, «стратегічний» напрямок соціальної діяльності молодого спеціаліста, «поле душевного життя», «вектор людського буття», визначає О.О.Ухтомський.

Теоретичні дослідження про домінанта О.О.Ухтомського дозволили сформулювати закон «Заслуженого співрозмовника». Цей закон пропонує

іншу формулу спілкування між людьми, між клієнтом та майбутнім фахівцем соціальної роботи: людина людині – співрозмовник, причому це робить людину людиною. Думка О.О.Ухтомського, що усі зустрічні люди, усі співрозмовники, навколо нас заслужені нами і «кожен бачить у світі та людях те, чого шукав і чого заслужив. І кожному світ і люди повертаються так, як він того заслужив». Включаючись у волонтерську діяльність, молодий спеціаліст вчиться розуміти людей; через співпрацю, формує ставлення до інших; набуває «досвіду бути добрим», цей безцінний досвіт поступово стає сутністю волонтера. «Коли людина проб'є шкаралупу своєї самотності і поставить у центр домінанту на обличчі іншого, він отримує у зустрічному співрозмовнику».

Важливий момент у роботі майбутніх фахівців із соціальної роботи, це те, що людина з якої він працює така ж сама цінна, самостійна, єдина, як він, ця людина нічим і ніким не замінима, як і він. Майбутній фахівець з соціальної роботи визначає людину нічим і ніким не можливою замінить її, розуміння її цінностей, індивідуальної значимості.

С.В.Соловейчика говорив: «потрібний переворот у душі людини, щоб навчитися бачити обличчя іншого. З того моменту, коли це станеться, людина починає змінюватись. Все в його житті і він сам зміниться» [20].

Коли майбутній соціальний працівник починає розуміти та бачити проблеми інших людей, допомагати в їх вирішенні, відгукуватися на них, відбувається зустріч з волонтером, тому що «людина і починається лише там, де в неї виявляється щось важливіше і цінніше йому, ніж він сам». Тому найважливіше у житті людини, це праця над собою заради іншого, зустрічної людини, яка потребує у допомозі.

С усього вищесказаного на нашу думку висновок: сформована домінанта дозволяє підтримувати у молодого спеціаліста прагнення до професійного і особистісного розвитку, самовдосконалення.

На думку Виготського «будь-яка вища форма поведінки з'являється у своєму розвитку на сцені двічі - спершу, як колективна форма поведінки, як

функція інтерпсихічна, як відомий спосіб поведінки» [10, с.198-199]. Розглядає дослідження вчених, припускаємо, що у майбутнього фахівця із соціальної роботи в освітньому просторі під впливом певних умов відбувається його внутрішній розвиток.

О.М. Леонтьєв вважає, що інтеріоризація - це процес змін, при якому зовнішнє діє через внутрішнє [28]. Він розглядав механізм взаємо переходу розвитку особистості в суспільстві у системі спільної діяльності особистості при якому зовнішня взаємодія переходить «всередину» і визначає індивідуальне психологічне своєрідність. Процеси, що протікають усередині самої особистості, її свідомості, специфічно трансформуються — вербалізуються, збагачуються, скорочуються, стають здатними до розвитку.

Юнацький вік це сенситивний період для розвитку майбутніх соціальних робітників, прі цьому волонтерська діяльність за рахунок спілкування з керівниками установ, викладачами, один з одним, різними категоріями населення, чіткіше та повніше бачити соціальні проблеми суспільства, це наповнює його життя новим змістом.

Інтеріоризація, це один із механізмів, спрямування внутрішній психічній активності майбутніх соціальних працівників, змінам у його свідомості, що впливають особистісному розвитку професійних якостей, здібностей, властивостей та способів поведінки.

В результаті волонтерської діяльності майбутній соціальний робітник все те, що осмислив, відчув, усвідомив, пережив інтеріоризується ним як комунікативний, емоційний та професійний досвід. Інтеріоризація сприяє розвитку у майбутніх соціальних робітників особистісних гуманістичних якостей: емпатії, толерантності. Він починає позитивно ставитися до людини похилого віку, з обмеженими можливостями, дитині-сироті і т.д. [8].

Рефлексія, це механізм, сприяючій внутрішнім змінам молодого спеціаліста з соціальної роботи в ході заняття волонтерською діяльністю, у процесі професійно - особистісного розвитку.

А.А.Бодальов, В.В.Давидов, Л.С.Виготський, В.П.Зінченко, О.М.Леонтьєв, Є.І.Ісаєв, Г.П.Звенигородська, С.Л.Рубінштейн, В.І.Слобідчиків, І.М.Семенов, С.Г.Степанов досліджували механізми рефлексії

Є.І.Ісаєв, В.І.Слобідчиків розглядають рефлексію, це специфічна здатність людини, яка дозволяє зробити свої емоційні стани, думки, відносини, дії та взагалі самого себе – предметом аналізу та оцінки, спеціального розгляду та зміни та розвитку, практичного перетворення.

«Рефлексія - акт самоінтерпритації людини, що веде до зміни самої людської онтології». Рефлексія допомагає визначити у молодого спеціаліста з соціальної роботи ті особливості, які усвідомлюються як небажані, або як цінні та сприяють змінам самої особистості волонтера і его діяльності.

Рефлексія дає можливість молодому спеціалісту з соціальної роботи, включеному у волонтерство перебудувати та переосмислити свою діяльність і свідомість, виявити протиріччя та подолати їх. Подумати, навіщо і для чого ця діяльність відбувається. З метою пошуку оптимального вирішення практичних завдань молоді спеціалісти повинні інтегрувати наявні теоретичні знання.

Рефлексія допомагає молодому спеціалісту з соціальної роботи перейти на нові рівні розвитку шляхом самозмін, самопізнання у якому стає можливо виробити нові стратегії поведінки, проаналізувати критично колишню діяльність, сформувати адекватні нові цінності .

На думку Г.П.Звенигородського, рефлексія забезпечує стійкість особистості, є потужним енергетичним центром особистості. Позбутися рефлексії як механізму саморуху неможливо, якщо для рефлексії створюються умови, оскільки у особистості посилюється її пізнавальна природа. Г.П.Звенигородський розглядав рефлексивний досвід, отриманий молодим спеціалістом з соціальної роботи, як силу спонукання до розвитку та саморозвитку.

Майбутній волонтер міняє ставлення до обставин, до себе, до інших людей та результатів власної діяльності під час включення механізму рефлексії.

Молодий спеціаліст соціальної роботи, який займається волонтерством, активно включаючись до нього, отримує досвід емоційного спілкування, беручи участь у різних заходах, подіях та акціях для незахищеної соціальної категорії громадян, вчиться осмислювати, співпереживати та аналізувати свої власні вчинки, прогнозувати свій подальший розвиток, співвідносити з ситуацією себе та свої власні дії. У цьому випадку рефлексія дозволяє молодому спеціалісту соціальної роботи зробити себе предметом практичного перетворення.

Н.Б.Шмельова думала, що молодому спеціалісту соціальної роботи необхідно вміти зробити власну діяльність предметом соціального та спеціального аналізу, об'єктивувати її для себе та інших, розглянути свою діяльність зсередини і з боку, якби побачити зі сторони. Вміти виявити свої помилки, як би зробити предметом усвідомлення самого себе, свій внутрішній світ, можливість побачити багато явищ світу по-різному. Особистість з розвиненої рефлексивністю як якістю навчитися долати свої психологічні внутрішні проблеми та розуміти інших людей.

Механізм рефлексії необхідний у житті та соціально - професійної діяльності молодого спеціаліста, щоб уникнути синдрому психологічного згорання. Постійно відстежуючи себе, свою діяльність, свій емоційний стан, результати своєї праці майбутні соціальні працівники набувають рефлексивного досвіду, що сприяє цілісності духовного, внутрішнього життя волонтера, допомагає мобілізувати вольовий потенціал та гармонізувати та стабілізувати емоційний стан.

А.А.Бодальов, В.В.Давидов, В.П.Зінченко, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, В.І.Слобідчиків, М.П.Хайдеггер, Г.В.Щедровицький припускають: участь молодих спеціалістів з соціальної роботи у волонтерстві сприятиме розвитку якості особистості – рефлексивності. Рефлексія - це природоподібний процес

після проведеної акції, навчального заняття, заходу, колективної творчої діяльності молодий спеціаліст має можливість висловити емоції від пережитої ситуації, проговорити свої відчуття, вдосконалити і розвинути власні навички критичного мислення. Усе це дозволяє молодому спеціалісту з соціальної напругу роботи глибше усвідомити себе, зняти емоційну, зрозуміти свою поведінку, виявити власну думку, почути думку та позицію людей.

Рефлексія це механізм, дозволяючий молодому спеціалісту з соціальної роботи, якій включен до волонтерства, виявити цінності волонтерської діяльності, навчитися вирішувати професійно - соціальні завдання, вибудовувати стратегію професійно - соціального розвитку молодого спеціаліста з соціальної роботи.

Є.А.Климов Е.Ф. Зеєр розглядають професійну діяльність молодого спеціаліста, як процес проходження певних етапів розвитку професійна - особистісних якостей.

В.М.Келасьєв, Н.В.Старков Н.М.Напівектів, І.В.Яковлева діагностують професійні здібності молодого працівника у системі професійно - соціального відбору розглядали такі якості, як доброзичливість, душевність, чуйність, відповідальність, делікатність, толерантність, чесність, ініціативність [19,с.35].

А.К.Маркова розглядає процес оволодіння людиною новими професійні важливими якостями (ПВК) у соціальної діяльності. Професія соціального робітника висуває свої вимоги до професійних і особистісних якостей молодого спеціаліста. Професійна – соціальні якості впливають на ефективність здійснення діяльності фахівця. Вони є передумовою професійної діяльності, вдосконалюються під час цієї діяльності, є її новоутворенням.

Л.М. Мітіна розробила ієрархічну структурну модель особистості , в яку включила 35 якостей та властивостей професійно значущих для вчителя. Це емпатія, товарицькість, гнучкість, педагогічний такт, рефлексія, педагогічна спрямованість, цілепокладання та інше. Діяльність вчителя перебуває у

системі «людина - людина» як і соціального працівника тому це дослідження нам цікаво.

До перелік основних професійно - соціальних важливих якостей молодих спеціалістів з соціальної роботи ми відносимо толерантність та емпатію.

Професійно - соціальна діяльність у сфері «людина-людина» вимагає до здібностей особистості особливих вимог у співчутті, у прийнятті, у емпатії - розумінні іншого, у співпереживанні.

С.І.Братченко, А.А.Бодальова, М.Хайдеггер, І.С.Кон, К.Роджерс розглядали у своїх трудах емпатію, як психологічний феномен розуміння іншого.

Є.П.Ільїн досліджував емпатію, як особливу властивість людини, яка стимулює альтруїстичну поведінку [20, с. 218]. На думку Є.П.Ільїна, чим людина більше схильна до співпереживання, тим більше у ній готовність до допомоги. Людина, яка до соціального працівника звернулася за допомогою, шукає конкретної допомоги та співчуття. Емпатія молодого спеціаліста к людям передбачає такі почуття, як чуйність, співчуття, при цьому є відповідальність.

Емпатія є одним із необхідних важливих, професійно - соціальних якостей молодого спеціаліста соціальної роботи. Емпатія допомагає розуміти іншу людину, поринути у її думки, почуття, стати на її місце, побачити проблему, співпереживати. А.Адлера казав: «неможливо зрозуміти іншу особистість, якщо водночас не ототожнювати себе з нею». Емпатія виховується за допомогою емоційного досвіду, її потрібно пережити та відчувати.

У своїх дослідженнях Т.П.Гаврилова виділяє дві форми емпатії:

1. Емпатія спрямована на іншого сприймається, як турбота або співчуття . Співчуття відбувається коли людина переживає неблагополуччя іншої людини безвідносно власного благополуччя. Співчуття виникає у людини в ситуації, коли стан партнера потребує допомоги, при цьому актуалізуються моральні спонування на користь партнера. Молодий

спеціаліст потрапляючи в умови волонтерства, взаємодіючи з різними категоріями населення, вчиться відстежувати і розуміти емоційний стан людини, допомагати і співчувати у вирішенні проблем цієї людини .

2. Спрямованість людини на себе самого викликає особистісний дистресовий стан та почуття дискомфорту. Емпатія виникає в ситуаціях, коли стан партнера призводить до напруги, людина виявляється емоційно вразливою, відчуває переживання до об'єкта емпатії, але при цьому вона спрямована на самого себе. Людина переживає що сталося у минулому або що могло статися у майбутньому.

На думку К.Роджерса молодий працівник соціальної роботи, маючий велику емпатію, «здатний увійти в особистий світ іншого, ніби стати цим іншим», таким чином краще зрозуміти людину з її проблемами.

Для молодого спеціаліста з соціальної роботи, активно включеного у волонтерство, що у соціальній сфері здійснює взаємодію з різними людьми, емпатія є дуже важливою професійно особистісною якістю. Розвиток і прояв емпатії стає життєво необхідним у поєднанні з добротою, милосердям, любов'ю до людей.

Толерантність, це дуже важлива професійно – особистісна якість молодого спеціаліста соціальної роботи. Термін толерантність має багато значень, у дослідженнях вчених немає однозначного розуміння.

Д.А.Леонт'єв розглядає термін толерантність, як:

- форму відносин до іншого;
- доброзичливість;
- розуміння і терпіння;
- гнучкість;
- повага, прийняття та розуміння різноманіття культур;
- свободумність;
- норма цінності відмінностей іншої людини;
- прагнення до згоди, безконфліктність [28].

Д.А.Леонтьєв розглядає толерантну позицію, як характеристику зрілої та сильної особистості, що має особливу позицію, впевнен сам у собі і не бачить проблеми, що інші люди дотримуються інших цінностей і поглядів [28].

Наявність якості толерантності особистості є необхідною для молодих спеціалістів соціальної роботи. Взаємодіючи з різними людьми, використовуючи діалогові форми спілкування «жити — означає брати участь у діалозі», які можуть бути скривдженими, емоційна нестримними, нетерплячими, соціальному працівнику необхідні якості толерантності і гнучкість, здатність у відносинах з іншою людиною ставитися з повагою до її цінностей і позицій.

На думку А.Р.Асмолова у понятті толерантності виділяється 3 аспекта:

1. Пов'язує це поняття з витривалістю та стійкістю.
2. Пов'язує саме з толерантністю.
3. Пов'язує з допуском, допустимим відхиленням, допустимістю [39, с.72].

А.Р.Асмолов розглядає толерантність, як здатність та стійкість людини реалізовувати свої особисті цілі і як здатність з повагою ставитися до цінностей та позицій інших людей.

Толерантність це якість особистості, яка визначається її ставленням до оточуючих і розглядається під час встановлення відносин.

Ми розглядаємо важливу професійно значущу якість молодого спеціаліста соціальної роботи – толерантність. Ця якість побудована на взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом людини, на прийнятті самого себе і оточуючих, у діалогічній манері, як способу міжособистісної взаємодії та взаємовідносин між людьми, міжособистісного діалогу.

Висновок: волонтерська діяльність сприяє розвитку молодого спеціаліста соціальної роботи якості рефлексії та толерантності, оскільки волонтерська діяльність пов'язана з різними людьми: інвалідами, соціальними сиротами, тяжкохворими, дітьми з багатодітних сімей, старими і літніми

людьми. Волонтерство вчить молодих спеціалістів гнучкості, умінню слухати та чути іншу людину, здібності з терпінням та повагою ставитися до позиції старої людини, дитини, к усім кому потрібна допомога.

1.4. Професійна спрямованість особистості соціального працівника та її мотивації.

Професійна спрямованість соціального працівника є одним з основних видів спрямованості особистості. Ця спрямованість має свій особливий зміст специфіку, характеристики. Сутність цього поняття розглядають з точки зору професійної самоідентифікації та професійного становлення .

Існує багато визначень, у психологічній літературі, поняття «професійна спрямованість».

А.К.Маркова розглядає поняття професійної спрямованості з точки зору мотивації професійної діяльності, яка виражається в інтересах, цілеспрямованих зусиллях, ставленнях, визначається також всіма спонуканнями у мотиваційній сфері.

Є.М.Іванова думає, що інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви, є компонентами професійної спрямованості.

На думку Е.Ф.Зеєра структура особистості розглядається, як суб'єкт професійної діяльності, як система домінуючих мотивів та потреб і визначає спрямованість на неї. Вчений виділяє основні компоненти професійної спрямованості:

- 1) професійно – соціальний статус;
- 2) ціннісні орієнтації - благополуччя, зміст праці, кваліфікація, заробітна плата, соціальне становище, кар'єра та ін.;
- 3) мотиви - інтереси, ідеали, наміри, схильності;
- 4) професійна позиція - установки, ставлення до професії, готовність і очікування професійного розвитку[39].

Н.Д.Левитов розглядає структуру спрямованості особистості направленої на професійну спрямованість і включає в неї не тільки інтереси, потреби, ідеали, ще і широка любов до своєї професії, кругозір, емоційно-вольову готовність.

За точкою зору А.П.Сейтешева професійна спрямованість молодого спеціаліста, проявляється через установки, емоції, інтереси, ідеали, схильності, переконання. Структура професійної спрямованості включає професійну спеціалізацію, її предметний зміст, динаміку і світогляд протікання психічних станів та процесів .

В.І.Жуков, А.А.Бодалев, В.А.Сластенін, Л.Г.Лаптев в структурі професійної спрямованості молодого спеціаліста включають компоненти:

- здібності: спеціальні, творчі та загальні;
- внутрішні стани та ресурси людини: внутрішні енергетично - інформаційні ресурси, психічний та фізичний стан здоров'я;
- погляди і переконання: світогляд;
- потреби: матеріальні, духовні, побудови до творчо - професійної діяльності;
- прагнення;
- ідеали;
- інтереси та схильності;
- творчу активність;
- установки та цілі;
- самоактуалізацію;
- самоідентифікацію;
- самоорганізацію;
- саморегуляцію;
- самовираження;
- саморозвиток.

На думку вчених психологічними механізмами творчо - професійної спрямованості особистості молодого спеціаліста може бути структура цінностей, мотивів, особистісних здібностей та смислів, що впливають на продуктивність виду спеціальної соціальної діяльності та її успішності та приводє до освоєння професійно важливих якостей суб'єкта творчої діяльності [38].

Є.А.Клімов розглядає структуру професійної спрямованості молодого спеціаліста з точки зору цікавості до світу праці, цілей та її змісту, процесів, результатів, засобів, об'єктів, до системи суспільства, трудових посад, потреб у суспільно-ціннісний, продуктивній діяльності, відповідно переконанням. Вчений розглядає в рамках своєї теорії професійну спрямованість, як спрямованість особистості молодого спеціаліста на соціальну сферу професійної діяльності, спираючись на типологію професій.

Е.А.Клімов розглядає 5 типів професій за відношенням людини до різних об'єктів навколишнього світу:

- 1) «людина - людина»;
- 2) «людина - природа»;
- 3) «людина - художній образ»;
- 4) «людина - знакова система»;
- 5) «людина - техніка».

Виділяються класи за ознакою цілей у межах кожного типу професій:

- трансформуючи;
- гностичні цілі - розпізнати відоме;
- пошукові професії - знайти невідоме.

До поняття «професіоналізм» на думку Е.А.Климова входять високий рівень умінь, знань і результатів діяльності, системна організація свідомості людини та її психіки, що включає наступні компоненти:

- гнозис професіонала: специфіка професійно психічних процесів;
- властивості людини, як представника професійної спільноти: образу світу та спрямованості, ставлення до своєї діяльності, до людей, до зовнішнього світу, до себе, особливості саморегуляції, інтелектуальні риси індивідуальності, креативність, емоційність та її прояви;
- праксис професіонала: виконавчий аспект: навички, вміння, дії;
- знання, інформованість, досвід, культура професіонала;
- осмислення питань своєї статево - вікової належності в залежності з вимогами професії;

- психодинаміка психічних емоційних процесів та станів.

На думку К.К. Платонова професійний розвиток особистості, сприяє її професійній спрямованості та передбачає зміни потреб та розширення інтересів, збільшення потреби в саморозвитку і самоактуалізації, актуалізації мотивів досягнення.

Спрямованість особистості, як і її професійна спрямованість характеризується проявом нових мотиваційних утворень - потреб, установок, цінностей, цілій життя. Також професійна спрямованість визначається відношенням особистості до себе як спеціаліста, до професії, професійними компетенціями, соціально-професійним статусом, емоційно-вольовою готовністю та іншими аспектами.

У зарубіжній літературі використовується типологія Дж.Холланда, він визначив основні компоненти професійної спрямованості, це установки, ціннісні орієнтації, мотиви, ставлення, інтереси. Дж.Холанд виділив шість типів особистості професійно орієнтованих: інтелектуальний, реалістичний, соціальний, , підприємливий, конвенціональний та художній. З точки зору, модель типу особистості формується за наступною схемою: цінності, цілі, інтереси, професійні ролі, здібності, можливі досягнення та кар'єра.

Велику частину онтогенезу людини займає процес професійного становлення, він має кілька стадій. Ю.П.Поваренков виділяє основні стадії і фази професійного становлення молодого спеціаліста під час навчання у ВНЗ. З точки зору зміста соціально – професійної ситуації розвитку, процес професіоналізації далітисся на два періоди:

1. Академічно – навчальний період, 1-3 курси. Новоутвореннями першого періоду є становлення особистості молодого спеціаліста, подолання шкільної ідентичності і здобуття студентської ідентичності, формування навичок навчальної діяльності студента та структури його пізнавальних здібностей, які необхідні для актуалізації, реалізації, навчально-пізнавальної мотивації професійного розвитку молодого спеціаліста.

2. Професійно – навчальний, друга половину 3-го та 4-5 курси. Соціальна ситуація професійного розвитку молодого спеціаліста другого періоду ставить до діяльності і особистості студента професійні вимоги. Новоутвореннями другого періоду є актуалізація професійної мотивації, становлення елементів академічної професійної діяльності, здобуття елементів професійної ідентичності, переорієнтація навчальної, академічної діяльності студента на її формування, становлення структури професійного інтелекту молодого спеціаліста.

Л.М.Зибіна розглядає структуру професійної спрямованості молодого спеціаліста з точки зору емоційного, поведінкового, цільово - перспективного, когнітивного, потребо - мотиваційного, ціннісно - смислового, духовного та системоутворюючого компонента. Системоутворюючим компонентом, центральним компонентом професійної спрямованості молодого спеціаліста є ціннісно - смисловий компонент.

Професійна спрямованість молодого спеціаліста має 3 ієрархічні рівні:

- емоційного – поведінковий, когнітивний компоненти;
- соціального – потребо – мотиваційний та цільово - перспективний компоненти;
- суб'єктного – духовний та ціннісно - смисловий компоненти.

Професійна спрямованість обумовлена мотиваційною сферою особистості молодого спеціаліста з стійкими мотиваційними утвореннями, що конкретизуються і виявляються у конкретної діяльності, у ситуативних мотивах.

На думку Т.В.Кудряцева професійне становлення особистості залежить від професійного самовизначення, від професійної спрямованості у процесі освоєння професії, у процесі навчання. Зміни економічно - соціальних умов у процесі освоєння професії, у процесі навчання молодих спеціалістів у вищих навчальних закладах можуть впливати на самовизначення студента, та на результати їх професійного ставлення та визначити специфіку професійної спрямованості особистості.

Смислово - мотиваційний зміст професійної спрямованості молодого спеціаліста тісно пов'язано з особистісними структурами.

Н.С.Пряжников розглядає професійне самовизначення, як основний механізм професійної спрямованості особистості. Особистісні смисли розглядаються, як компонент спрямованості молодого спеціаліста. Знаходження смислів даних, конкретній історично - культурній ситуації у своїй професійній діяльності це дуже важливо.

Українські психологи особистісний сенс визначають, як «індивідуалізоване відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення для мене» засвоєваних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії та вчинки, що здійснюються людьми, соціальні ролі, цінності та ідеали» [20, с. 192].

У зарубіжній психології поняття «сенс» пов'язане з особистістю молодого спеціаліста, що гармонійно розвивається. У своїх дослідженнях У.Дільтея, Е.Шпрангер, А.Адлер, Д.Левін, У.Франкл виділяє три основні визначення сенсу:

- 1) сенс як інтеграція соціальної та особистої дійсності;
- 2) сенс як інтерпретація та пояснення життя;
- 3) сенс як життєва завдання та мета.

О.М.Леонтьєв розглядає поняття сенсу в площині реальної життєдіяльності молодого спеціаліста, а особистісний сенс у зв'язку між діяльністю і її свідомістю. Завдяки роботам О.М.Леонтьєва, 1940 рока, поняття сенсу стає поняттям психологічної теорії діяльності.

Вченим було сформульовано загальні положення діяльнісного підходу до проблеми сенсу:

- сенс виконує функції регуляції практичної діяльності, має дієвий характер;
- сенс змінюється і породжується у діяльності, реалізуються життєві відносини суб'єкта;

- смислові освіти утворюють єдину систему;
- сенс пов'язують особистість з об'єктивною реальністю, породжується реальними відносинами;
- безпосереднім джерелом сенсу є мотиви і потреби особистості.

Найважливіша потреба людини є прагнення людини до сенсу, задоволення якої визначається здатністю взяти контроль за своєю справою, взяти на себе відповідальність та вірою у власну здатність робити цю справу. Свідомість життя людини, це основний показник наявності особистісного сенсу. Осмисленість життя визначається як наявність мети в житті, як свідомості свого сьогодення, минулого та майбутнього, як переживання людиною онтологічної значущості свого життя. Особистісні цінності та потреби людини розглядаються, як універсальні спрямованості особистості.

К.К.Платонов розглядає потребу, як психічне явище відображення біологічної потреби - об'єктивної потреби організму та духовні і соціальні потреби особистості[20].

Б.І.Додонов розглядає поняття «потреба» з точки зору активності особистості, збудовуючи внутрішню програму життєдіяльності у активності людина має залежність від умов існування у спільноті; активність необхідна для виконання програми життєдіяльності для гарного існування.

Д.Н.Узнадзе розглядає поняття «потреба» з точки зору усього організму, що він потребує але у даний момент цього не має, наявність потреби визнається у людини, також у тварин і рослин[28]. Вчений розглядає потребу у взаємозв'язку з дефіцитом. Потреба – це відбиток у свідомості людини (тварини, рослини) самої потреби у необхідному.

В.С.Магун пропонує інший погляд на поняття «потреби». Вчений розглядає потреби з точки зору відсутності блага. Перебуваючи у стані появи проблеми, особистість вимагає відновлення своєї цілісності, розвитку, появи умов для розвитку, які забезпечують результати розвитку.

Є.П.Ільїн розглядає сутність потреби у широкому сенсі:

- як потребу бажаності чогось або когось;

- як потреби людини на реакцію впливу його внутрішнього і зовнішнього середовища.

Процес виникнення потреби , як би запускає механізм активності особистості на пошук мети її досягнення. Є.П.Ільїн розглядав потребу як відображення у свідомості людини потрібного стану, стану внутрішній напруги, який спонукає психічну активність, пов'язану з цілею та метою особистості [20].

Д.А.Леонтьєв розглядає потреби, як форма життєвих відносин індивіда зі світом. Ці відношення діють «тепер та тут», відображаючи їх динамічний та поточний стан, що постійно змінюють смисл утворюючих та спонукальних процесів, які беруть свій початок від потреб суб'єкта, відображаючи саму динаміку життя та вимоги актуального поточного моменту, які життєвий світ особистості[28]. Система потреб характеризується «динамічною ієрархією», їх активною постійною зміною.

Існує багато теорій класифікацій потреб людини, які будуються з точки зору відчуття людини у потребі, залежно від особистого організму.

А.Маслоу запропонував найбільш цікаву класифікацію потреб людини. А.Маслоу у системі потреб виділяє 5 груп потреб:

- фізіологічні потреби;
- потреби у безпеці;
- потреби у соціальних зв'язках;
- потреби у повазі і самоповазі;
- потреба у самоактуалізації.

Базові потреби - потреби нижчих рівнів, це фізіологічні потреби. Найвищі потреби – мета – потреби, які характеризуються потребами зростання. На думку А.Маслоу, найвища потреба людини потребує задоволення базових потреб, це як би основа для задоволення найвищих проблем. Для більшості людства, без задоволення нижчої природи вища природа незбагненна, як її опори [57]. Цінності зростання потреб формують мета - мотивацію особистості. На думку А. Маслоу, формування мета -

мотиваційних потреб найбільш властива людям направлених на самоактуалізацією, у яких задоволені нижчі потреби. Фрустрація мета - потреб викликає мета - патології, які виявляються у безцільності життя, в нестачі цінностей та безглуздості. А.Маслоу виділяє значимість задоволення потреб у самоактуалізації, на фоні задоволення потреби у безпеці, любові, самоповаги для психологічного добробуту особистості [57].

Процес формування системи цінностей людини, це процес соціальний, процес регуляції активності особистості, з її смислу - утворюючий мотиваційною структурою. Поняття «цінності» у психологічному аспекті включає у собі ідеали, мету, інтереси, переконання та інші, значимі особистості світоглядні, які формуються у процесі засвоєння соціального досвіду особистості. Процес соціалізації багато в чому залежить від того у якій конкретній соціальній ситуації знаходиться людина зазначав Д.А.Леонтьєв[28]. Таким чином, людина будує себе у соціокультурному оточенні; система цінностей та потреб особистості є регулятором активності та утворюючий, мотиваційній структурі людини.

Сфера життєдіяльності людини завжди пов'язана з системою цінностей та відноситься до потребо - емоційної сфери особистості. Вони є впорядковані оціночно - емоційні ставлення та стійкі усвідомлені особистості до певних об'єктів. Змістовна сторона спрямованості особистості визначається системою цінностей та становить основу її мотиваційної життєвої активності, її світогляду. Можна судити за спрямованістю особистості які задачі, мети та цілі ставить перед собою особистість. Цінності є прийняття та усвідомлені людиною її життя.

Висновок: система цінностей виступає, як найвищий контрольний, регуляційний орган всіх активних дій особистості, визначаючи способи їх реалізації, а також, як внутрішній стрижень смислу - утворення [53].

Відіграє важливу роль баланс, співвідношення цінностей та потреб людини. Будучи компонентами мотиваційної сфери людини особистісні

потреби і цінності за принципом смисло - подібності відображаються у її ставленні до світу.

На думку Д.А.Леонтьєва людина з ціннісною регуляцією підпорядковуватиме свою поведінку «абсолютним» принципам:

- стійкими, неситуативними орієнтирами;
- значущої соціальної ідентичності;
- схильністю розглядати інтереси своєї соціальної групи, як свої інтереси [29].

Людина з домінуючою регуляцією підпорядковує свою поведінку під свої миттєві бажання, не зважаючи на оточуючих, не враховує наслідки своїх вчинків та рішень. Мотиваційна сфера, це основний компонент структури особистісної спрямованості, якій визначає цілеспрямованість і вибірковість поведінки людини. Знаходження у діяльності особистісних смислів, прагнення реалізувати особистісні цінності і задовільнити актуальні потреби, характеризують мотиваційно-смилову, цілісну регуляцію особистісної життєдіяльності.

Самоактуалізація як метод само потреб особистості є значущим критерієм професійного самовизначення молодих спеціалістів, він визначає зміст та специфіку професійної спрямованості особистості.

Нейрофізіолог К.Гольдштейн першим у науковий обіг увів поняття «самоактуалізація». Він вважав, що самоактуалізація, це актуалізація та використання тих можливостей людини, які закладені від природи, наскільки дозволяє особистості навколишній світ.

У рамках зарубіжної психології самоактуалізацію розглядають, як процес осягнення власних потенційних можливостей, переведення цих можливостей з потенційного стану в актуальний стан, втілення їх у реальних умовах навколишнього світу.

Самоактуалізація особистості стала головною потребою у гуманістичної психології та основною метою людини у теорії А.Маслоу. Вчені розглядали самоактуалізацію, як актуалізацію потенціалу особистості, її

талантів та здібностей, через прийняття і знання власної потаємної сутності, прагнення єдності з самим собою [56]. А.Маслоу поняття «самоактуалізація» розглядає з точки зору найбільш загальною характеристикою особистості. Здатність до творчості, це риса, властивість, яка від народження присутня у всіх людей. На його думку, більшість людей втрачає цю здатність у міру зростання, але може наново набутись людиною пізніше, у зрілі роки свого життя. А.Маслоу розглядає прагнення самоактуалізації, та саму самоактуалізацію вершиною піраміди потреб. Коли людина задовольняє свої фізіологічні, базові потреби, вона стає вільною у напрямку, виборі свого зростання, розвивається як особистість, професіонал як суб'єкт діяльності.

Прагнення людини стати собою, автентичним, цілісним і істинним це головний мотив особистості, якій веде до самоактуалізації.

В.Франкл, засновник логотерапії, вважає через «розуміння змісту» здійснюється процес самоактуалізації, це характеризує високу стадію розвитку особистості, ніж «присвоєння» її вже відомого, «представленого». «Здійснюючи сенс, людина реалізує саму себе» [56].

Е.Ф.Яценко розглядає процес самоактуалізації, як психічне явище, що характеризує особистість з точки зору професійних якостей, як суб'єкта діяльності та у житті, через актуалізацію внутрішнього потенціалу особистості, з метою реалізації свого «Я» у зовнішньому і внутрішньому. Процес соціальної індивідуалізації, самоактуалізація особистості забезпечує реалізацію ціннісних орієнтацій та соціальну результативність діяльності особистості. Дослідження самоактуалізації особистості у молодих спеціалістів, студентів вузів в процесі соціалізації дозволяє визначити специфіку їх професійної і особистісної спрямованості.

Висновки до розділу 1.

1. Соціологічні підходи до вивчення волонтерської діяльності під час повномасштабної війни допомагають кращому розумінню політичних, соціальних і культурних чинників, які формують досвід і можливості волонтерської діяльності та впливають на суспільні процеси та результати під час і після повномасштабної війни.
2. "Волонтерство – це важлива школа життя, саморозвитку та зростання, яка допомагає формувати і виховувати, себе як високодуховну, гуманну, ціннісно-орієнтовану, культурну особистість з бажанням та здатністю творити в кращих гуманістичних традиціях і досягнень людства".
3. Вплив волонтерства на формування професійної та особистісної ідентичності молоді дуже велик у соціалізації самого себе та допомоги іншим.
4. Визначили психологічні механізми процесу професійно – особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників, для яких волонтерство є найефективнішим середовищем для їх запуску: домінанту; інтеріоризації; рефлексії.
5. Сформована домінанта дозволяє підтримувати у молодого спеціаліста прагнення до професійного і особистісного розвитку, самовдосконалення.
6. В результаті волонтерської діяльності майбутній соціальний працівник все те, що осмислив, відчув, усвідомив, пережив інтеріоризується ним як комунікативний, емоційний та професійний досвід. Інтеріоризація сприяє розвитку у майбутніх соціальних працівників особистісних гуманістичних якостей: емпатії, толерантності.
7. Рефлексія це механізм, дозволяючий молодому спеціалісту соціальної роботи, якій включен до волонтерства, виявити цінності волонтерської діяльності, навчитися вирішувати професійно - соціальні завдання.
8. Волонтерська діяльність сприяє розвитку у молодого спеціаліста соціальної роботи якості рефлексії та толерантності, оскільки волонтерська діяльність

пов'язана з різними людьми: інвалідами, соціальними сиротами, тяжкохворими, дітьми з багатодітних сімей, старими і літніми людьми. Волонтерство вчить молодих спеціалістів гнучкості, умінню слухати та чути іншу людину, здібності з терпінням та повагою ставитися до позиції старої людини, дитини, к усім кому потрібна допомога.

РОЗДЕЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Мета, завдання та етапи дослідження.

Завдання дослідження:

1. Розглянути теоретико-методологічні дослідження волонтерської активності як аспект професійного становлення соціального працівника.
2. Експериментально дослідити ефективність впливу волонтерської активності на аспект професійних якостей майбутніх соціальних працівників.
3. Визначити зв'язок між професійними якостями становлення соціального працівника та включенням його в волонтерську діяльність.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально дослідити волонтерську активність як аспект професійного становлення соціального працівника.

Об'єкт дослідження: процес професійно - особистісного розвитку соціального працівника.

Предмет дослідження: волонтерська активність як аспект професійного становлення соціального працівника.

Гіпотеза дослідження: волонтерська діяльність сприяє розвитку професійного становлення соціального працівника

Для досягнення поставленої мети було проведено емпіричне дослідження на базі ФПСР ОНУ ім.І.І.Мечникова. У дослідженні брали участь студенти кафедри соціальної роботи та кафедри клінічної і практичної психології 1, 2 та 3 курсів очного та заочного відділень. Середній вік випробуваних – 19 років. Загальна вибірка учасників склала 65. Студенти 1, 2 та 3-го курсу навчання, які брали участь у практичній реалізації соціальних проєктів, у волонтерській діяльності.

Методи дослідження: теоретичний аналіз соціальної, філософської, педагогічної, психологічної та методичної літератури; методи психодіагностики.

Емпірично дослідження здійснювалося за допомогою наступних психодіагностичних методик:

1. Опитувальник «Діагностика індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності». (А. Карпов);
2. Методика дослідження ціннісних орієнтацій. (М.Рокіч) ;
3. Експрес – опитувальник «Індекс толерантності» (О.Кравцова, Г.Солдатова, О.Хухласв, Л. Шайгерова);
4. Методика дослідження рівня емпатії (М. Юсупова).

1.Опитувальник «Діагностика індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності» (А.Карпов).

Методика є опитувальник з рефлексивності особистості, призначений для виміру ступеня розвитку цієї властивості. Розроблено у 2003 році А.Карповим.

Відповіді формуються за 7-бальної, опитувальник складається з 27 пунктів, бали формуються за шкалою Ліккерта:

- «7» - цілком правильно;
- «6» - вірно;
- «5» - швидше вірно;
- «4» - не знаю;
- «3» - швидше неправильно;
- «2» - неправильно;
- «1» – абсолютно неправильно.

Твердження групуються в 4 шкалах:

- розгляд рефлексії взаємодії з іншими людьми;
- розгляд рефлексії майбутньої діяльності;
- розгляд рефлексії реальної діяльності;
- розгляд рефлексії ретроспективної діяльності.

Методика дозволяє виявляти закономірності, які розкривають властивості рефлексивності діяльності у структуруванні особистості. Методика пройшла всі етапи стандартизації та валідації.

Результати дослідження оброблялися:

З точки зору статистично значущих відмінностей в показниках: емпатії, ціннісної орієнтації, рівня рефлексивності та толерантності у молодих спеціалістів, студентів ФПСР, які брали участь у волонтерстві та які не мають досвіду волонтерської діяльності. Цю статистичну задачу ми вирішили використовуючи функціональний критерій Фішера.

2.Методика дослідження ціннісних орієнтації (М.Рокіч).

Методика М.Рокіча розглядає вивчення системи цінностей особистості, від ображаючих переконання особистості о ідеальних цілях та моделей поведінки. Ця система цінностей організована ієрархічно, в порядку рангу за ступенем важливості або ідеальності цінності у особистісній системі цінностей.

Методика М.Рокіча складається з двох списків цінностей, які потрібно розглянути, присвоїти ранговий номер кожній цінності:

- інструментальних цінностей – це засоби - цінності, як вихованість, акуратність, життєрадісність, високі вимоги;
- термінальних цінностей - це такі цілі - цінності, як життєва мудрість, активне діяльне життя, здоров'я.

Результати дослідження оброблялися:

Шляхом обчислення кожної цінності у всіх групах особистостей з точки зору середнього арифметичного рангу. Методику характеризує зручність, універсальність та економічність, гнучкість у її проведенні і використанні, та зручність у обробці результатів. Можливість варіювати списки цінностей, стимульний матеріал та інструкцію. До недоліку методики віднесемо вплив бажаності, можливість у відповідях нещирості. Тому ми досліджували студентів на основі добровільності дослідження, анонімність тестування, зацікавленістю особистості молодого спеціаліста, для отримання об'єктивної

інформації та отримання зворотного зв'язку у вигляді консультацій з результатами діагностики.

3.Експрес-опитувальник "Індекс толерантності"(О.А.Кравцова, Г.У.Солдатова, Л.А.Шайгерова, О.Є.Хухлаєв).

Для діагностики рівня толерантності вчені О.А.Кравцова, Г.У.Солдатова, Л.А.Шайгерова, О.Є.Хухлаєв розробили опитувальник "Індекс толерантності", на основі досвіту досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених.

Стимульний матеріал опитувальника:

- твердження, відображаючи загальне ставлення до інших людей та навколишнього світу у цілому;
- твердження, відображаючи соціальні настанови толерантність людини в різних сферах взаємодії.

Методика включає твердження, виявляючи відношення студента до соціальних груп меншин – жебраків, психічно хворих людей, формуванні комунікативної установки - поваги до опонентів, готовність до продуктивної співпраці, конструктивного вирішення конфліктів. Особу увагу вчені приділили інтолерантності - етнічної толерантності, яка показує ставлення студента до людей іншої етнічної групи, іншої раси, до оцінки культурної дистанції до власної етнічної групи.

Шкали опитувальника аспектів толерантності спрямовані на діагностику:

- толерантності етнічної;
- толерантності, як риси особистості;
- толерантності соціальної.

4.Методика дослідження рівня емпатії І.М. Юсупова.

Ця методика дозволяє визначити загальний рівень емпатії студента у різних сферах людського життя. І.М.Юсупова класифікує емпатію у залежності від людини, до якої емпатія спрямована - емпатія до літніх людей,

до батьків, до тварин, до дітей, до героїв художніх творів, до малознайомих і незнайомих людей.

І.М.Юсупова досліджує емпатію, як емоційну реакцію на переживання інших людей, співпереживанні у ідентифікації з цією людиною та співчутті, уважному ставленні до людини. При цьому оцінюється схильність до переживання людини, виявлення емоційної реакції пов'язаної певними обмеженнями.

У даній методики діагностуються фактори, обумовлюючі розвиток у студента емпатійного потенціалу:

- фактор сензитивності;
- фактор приймання ролі;
- фактор досвіду переживання у емоційній пам'яті.

Об'єкт емпатії у дослідженні виступає соціальні ситуації і присутні в цій ситуації, яка відбувається в повсякденному житті, за допомогою яких накопичується емоційно – пізнавальний досвід у процесі соціалізації.

Область застосування тесту спрямована на виявлення характеристик емпатійного потенціалу. Текст використовується до аналізу при підборі кадрів соціальних працівників, у комунікативних професіях, а також при формуванні молодих спеціалістів соціальних та психологічних професій.

Діагностика проводиться за допомогою бланкової методики у формі вербального тесту, у вигляді закритих суджень. 36 суджень, які розглядаються з 6-бальною оціночною шкалою, студент згоджується або не згоджується, висловлюючи своє ставлення до запропонованих соціальних ситуацій.

У тесту високі показники валідності та надійності.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження формування системи ціннісних орієнтацій .

На першому етапі дослідження ми вивчили формування системи ціннісних орієнтацій молодих спеціалістів у ході волонтерської діяльності. Є.В.Бондаревська, В.А.Сластенін, В.В.Серіков розглядали ціннісні орієнтації, як основу мотивації активності студента, які можуть змінюватися у процесі діяльності, життя, спілкування.

Ми провели дослідження серед студентів першого курсу (22 студентів). Під час дослідження виявили ставлення студентів до волонтерської діяльності. Розглянули питання: наскільки молоді спеціалісти знайомі з волонтерською діяльністю, чи доводилося їм особисто брати участь у волонтерстві, є у них потреба і бажання займатися цією діяльністю.

По результатам дослідження:

- 92% студентів першого курсу знайомі з основами волонтерської діяльності;
- 45% студентів брали участь у волонтерській діяльності під час війни;
- 67% студентів першого курсу, визнають цінності волонтерської діяльності для суспільства, готові брати участь у волонтерстві;
- 33% студентів, на жаль не виявили бажання займатися волонтерською діяльністю, вважають що їм самим потрібна допомога під час війни.

Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу виявив, що більшість молодих спеціалістів знайомі з поняттям «волонтерства»; брали участь у волонтерській діяльності під час війни; визнають значущість цінності волонтерської діяльності для суспільства, готові брати участь у волонтерстві, але на жаль деякі студенти не виявили бажання займатися волонтерською діяльністю, вважають що їм самим потрібна допомога під час війни.

Під час бесід з першокурсниками (22 студента) про зміст роботи соціального працівника, про професійні цінності, про гуманістичну

орієнтацію волонтерства, ми виявили - 67% респондентів усвідомлено прихильні до гуманістичних цінностей; але 33% респондентів рішуче відкинули ці цінності, вони не бачать себе у соціальній роботі, їм нецікава ця спеціальність, вони вчаться у ВУЗі у зв'язку з тим, що є потреба у здобутті вищої гуманітарної освіти. Але 23% з числа опитаних студентів висловили припущення, що у ході навчання та набуття досвіду приєднуються до волонтерської діяльності, особливо під час війни. 66% молодих спеціалістів розуміють складність професії соціального працівника, вони готові працювати з особистостями, які на цей час у важкій життєвій ситуації; мають готовність та бажання усвідомлено та безоплатно допомагати людям.

2.2. Аналіз результатів діагностики індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності (А. Карпов).

Рівень розвитку рефлексивності, як показника ефективності волонтерської діяльності, розглянутого нами у теоретичному розділі, було визначено рефлексивність є основна якість особистості волонтера. Розглядаючи рефлексію як механізму формування майбутнього фахівця через прагнення студента до волонтерської діяльності, що допомагає активізувати процес професійна - особистісного розвитку, ми наблизімося до формування такої якості особистості, як рефлексивність. Ми досліджуємо рефлексивність за допомогою методики А.Карпова - «Визначення рівня рефлексивності». У таблиці 2.1. розглянути та зроблені аналізи результатів дослідження студентів, з точку зору діагностики рівня рефлексивності.

Таблиця 2.1.

Аналіз результатів рівня рефлексивності студентів 1, 2 та 3 курсів з різним ступенем включення у волонтерській діяльності

Урівні рефлексивності	1 курс %	2 курс %	3 курс %
Низький	47,5	41,1	36,2
Середній	33,4	35,8	36,6
Високий	18,1	22,1	29,2
Всього:	100	100	100

Аналіз результатів дослідження:

1) студенти з низьким рівнем рефлексивності:

- на першому курсі 47,5 %;
- на другому курсі 41,1 %;

- на третьому курсі 36,2 %.

Студентам з низьким рівнем рефлексії важко зрозуміти іншу людину, не схильні звертатися до аналізу своєї діяльності, тому що у них не має рефлексивного досвіду оцінювання ситуації. Вони не замислюються над своїми вчинками, у них сформована звичка шукати причини невдач в зовнішньому оточенні, а не в своїх вчинках, вони бувають нестерпними і імпульсивними.

2) студенти з середнім рівнем рефлексивності:

- на першому курсі 33,4 %;
- на другому курсі 35,8 %;
- на третьому курсі 36,6 %.

Студенти з середнім рівнем рефлексії не вміють аналізувати свою діяльність, не зрозуміють що думають оточуючі люди про них, вони не можуть планувати свою діяльність, не замислюються над своїми діями, поступками та вчинками, не люблять приймати відповідальних рішень.

3) студенти з високим рівнем рефлексивності:

- на першому курсі 18,1 %;
- на другому курсі 22,1 %;
- на третьому курсі 29,2 %.

Ці студенти схильні обмірковувати свою діяльність, звертатися до її аналізу, передбачати можливі наслідки цієї діяльності, вміти планувати і прогнозувати, набувати важливі якості у професії соціального працівника.

Отримані данні результатів дослідження, наводять на думку, що необхідно створювати умови для розвитку здібностей рефлексії молодих спеціалістів з соціальної роботи. Є багато способів активізації потенціалу рефлексивної поведінки у студентів. Головний з цих способів це втручання студентів в волонтерську діяльність, яка сприяє набуття досвіду молодим спеціалістам, впливає на особистісний розвиток, на вдосконалення здатності критичного мислення, набуття навичок визначати завдання та сприймати його виконання, справлятися з емоціями, що виникають у ході волонтерства.

Розглядаючи таблицю 2.1. ми бачимо, що в результаті участі студентів у волонтерстві відбуваються зміни у рівні рефлексивності у студентів першого, другого та третього курсів: найбільшим став середній рівень, він становив 33,4 % на першому курсі; 35,8 % на другому курсі та 36,6 на третьому курсі. Скоротилася значно кількість студентів із низьким рівнем рефлексивності: на першому курсі 47,5 %; на другому курсі 41,1 %; на третьому курсі 36,2 %. Зросла кількість студентів з високим рівнем рефлексивності: на першому курсі 18,1%; на другому курсі 22,1 %; на третьому курсі 29,2 %. По критерію Фішера статистично виявили наявність відмінностей у рівні розвитку низькому, середньому та високому у студентів з точки розвитку рефлексивності. Розрізняється рівень рефлексивності у студентів, які беруть участь у волонтерстві з тими які не мають досвіду у волонтерській діяльності.

Викладачі кафедри «Соціальна робота» та кафедри «Практичної та клінічної психології» орієнтують студентів на активність у волонтерській діяльності, що дає позитивні результати у формуванні рефлексії, формуванні ціннісних орієнтацій.

Студенти усвідомили, що волонтерська діяльність має велика значимість, особливо під час війни. Є багато людей, яким потрібна допомога, які стали вимушеними переселенцями, втратили своє житло. Студенти з психології та соціальної роботи мають величезний потенціал милосердя, добра, співчуття, спрямований на готовність допомагати людям все це необхідно молодим спеціалістам у волонтерській діяльності.

2.3. Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтації (М.Рокіч).

Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтації ми робимо використовуючи методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації». Студентам запропоновано два списки цінностей: інструментальних і термінальних, які необхідно проранжувати та оцінити за 10-бальною системою.

Важливу роль розвитку та формуванні молодого спеціаліста з соціальної роботи грають термінальні цінності, цінності-мети, вони є чинником системотворчим у розвитку власного життя та майбутньої професійної діяльності. Розподіл термінальних цінностей у студентів першого, другого та третього курсів представлений у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Ранжування термінальних цінностей у студентів першого, другого та третього курсу

Цінності	Ранг		
	1 курс	2 курс	3 курс
мудрість	17	18	18
активність	12	12	13
цікава робота	9	6	3
здоров'я	1	2	1
любов	3	4	5
краса	17	17	16
матеріальне благополуччя	5	8	8
визнання	8	8	10
друзі	6	9	5
пізнання	14	12	13
продуктивне життя	11	7	9

впевненість в собі	10	13	12
розвиток	15	15	11
свобода	7	14	18
сімейне щастя	4	3	3
творчість	16	14	15
щастя інших	12	10	4
розваги	9	16	18

Ранжування ціннісних орієнтацій за значимістю визначена в ієрархічній структурі ціннісно – професійних молодих спеціалістів:

- студенти першого курсу віддають найбільшу перевагу загальнолюдським цінностям: на 1 місці, це здоров'я(1); на 2 місці, це кохання(3); на 3 місці, це щасливе сімейне життя(4); на 4 місці матеріальне благополуччя(5); на 5 місці друзі(6); на 6 місці свобода(7); на 7 місці розвага(9). Професійно - значущі та суспільні цінності не є домінуючими, тому не займають високих рангових місць. Результати ранжування студентами термінальних цінностей показали, що пріоритетним для студентів є задоволення особистого благополуччя і матеріальних потреб. Такі альтруїстичні цінності, як турбота про інших, бажання приносити користь, допомога людям не є значущими для студентів та займають низкі рангові місця.

- студенти другого курсу віддають найбільшу перевагу загальнолюдським цінностям, але у них виявляється професійна направленість: на 1 місці, як і у студентів першого курсу це здоров'я(2); на 2 місці, це щасливе сімейне життя(3); на 3 місці, це кохання(4) 2 та 3 місці змінилося місцями відносно рангу студентів першого курсу; матеріальне благополуччя(8) переноситься на 7 місця; друзі(9) переносяться на 8 місця; на 4 місці цікава робота(6); на 5 місці продуктивне життя(7); на 6 місці визнання(8); на 7 місці матеріальне благополуччя(8).

- студенти третього курсу віддають найбільшу перевагу загальнолюдським цінностям також як і студенти другого курсу є професійна направленість: на 1 місці, як на 1 і 2 курсі, це здоров'я(1); на 2 місці, це сімейне щастя(3), як і на 2 курсі; на 3 місці цікава робота(3); на 4 місці любов(5); на 5 місці друзі(5); на 6 місці матеріальне благополуччя(8); на 7 місці продуктивне життя(9).

Ранжирування термінальних цінностей студентів перших, других та третіх курсів молодих спеціалістів показують, що включення студентів до волонтерських проектів змінюють їх пріоритети у житті та формують нові ціннісні орієнтації.

Для усіх студентів продовжують залишатися важливими загальнолюдські цінності такі, як здоров'я, сім'я, любов. Ми відзначаємо, що зараз, під час війни, під час включення у волонтерську діяльність, прийшло усвідомленню такої цінності, як здоров'я.

Ми відзначаємо, що пріоритетними для молодших спеціалістів на другому та третьому курсі є такі цінності, як розвиток, цікава робота, продуктивне життя та визнання. З нашого точку зору пріоритетність цих цінностей, це цілком зрозуміло студенти в процесі навчання пройшли теоретичний курс основ соціальної роботи та психології, всі види практик і вони вже сформували професійні цінності направлені на самореалізацію.

Специфіку розподілу студентами першого, другого та третього курсу інструментальних ціннісних орієнтацій, як чинника соціального спрямування молодого спеціаліста з соціальної роботи представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Ранжування студентами 1, 2 та 3 курсу інструментальних цінностей

Цінності	Ранг		
	1 курс	2 курс	3 курс
вихованість	4	8	11

акуратність	6	8	10
високі запити	11	17	17
старанність	9	7	7
життєрадісність	11	10	9
незалежність	1	2	2
освіченість	2	3	3
непримиренність	11	16	17
відповідальність	4	2	1
раціоналізм	17	16	15
смілість	12	13	15
самоконтроль	15	10	5
тверда воля	9	10	15
терпимість	8	5	4
чесність	8	5	4
широта вглядів	15	15	13
ефективність	17	14	11
чуткість	14	3	2

Ранжування ціннісних орієнтацій за значимістю інструментальних цінностей показало, що:

- для студентів першого курсу найбільш значима цінність, це незалежність(1); на 2 місці, це освіченість(3); на 3 місці, це вихованість (4); на 4 місці відповідальність(4); на 5 місці терпимість(8); на 6 місці чесність(8); на 7 місці старанність(9); на 8 місці чуткість(14).

Специфіка студентського віку першокурсників це особливо бажання у незалежності, навчання в університеті, статус студента свідчить про їх дорослість і укріплює цінність незалежності.

Цінність освіченість, зайняла друге рангове місце, тому що студенти розуміють необхідності навчання, значущості та важливості вищої освіти в

професійній діяльності та житті. Вихованість, відповідальність, терпимість, чесність, старанність та чуткість зайняли 3,4,5,6,7,8 рангові місця, це говорить, що у першокурсників не має достатньо уявлень про майбутню соціальну, професійну діяльність та поки ще тільки формуються основні властивості, якості і риси особистості, які необхідні молодому спеціалісту в соціальній професії.

- для студентів другого курсу найбільш значима цінність, як і для студентів першокурсників, це цінність - незалежність(1); на 2 місці, є відмінність, якщо на першому курсі це освіченість(3), на другому курсі освіченість(3) займає 3 місце, на 2 місці – відповідальність(2); вихованість (8) переміщається на 8 місце; на 4 місці чуткість(4); на 5 місці терпимість(5); на 6 місці чесність(6); на 7 місці старанність(7); на 8 місце переміщується вихованість(8).

- для студентів третього курсу найбільш значима цінність, це цінність - відповідальність(1); на 2 місці незалежність(2), це відрізняється від показників студентів 1 та 2 курсу; на 3 місце – чуткість(3); на 4 місці освіченість(4); на 5 та 6 місці, як і на другому курсі це на 5 місці - терпимість(4) та на 6 місці - чесність(4); також однакові показники старанності та вихованості; на 7 місці старанність(7); на 8 місці переміщується вихованість(8).

Результати тестування студентів першого, другого та третього курсів відрізняються, це показує, що цілеспрямована волонтерська діяльність молодих спеціалістів сприяє змінам професійних і життєвих ціннісних орієнтацій.

Студенти на другому та третьому курсі визначили такі якості, як відповідальність, чесність, старанність, чуткість, що відрізняється від першого курсу, у цьому віці високі рангові місця залежать незалежності та освіченості. Таким чином, студенти вже більш орієнтовані на професійну діяльність, на волонтерську діяльність, на гуманістичні цінності, на професійно - особистісні якості, які необхідні молодому спеціалісту соціальної роботи.

Висновок: усвідомлення студентами нових цінностей, як: відповідальності, чуткості, терпимості, бажання здійснювати волонтерську діяльність, готовність та необхідність допомагати людям сприяли розвитку толерантності, емпатії та рефлексивності, якостей особистості, які дозволяють молодому спеціалісту ефективніше працювати, приносити користь суспільству. При цьому ми бачимо різницю ціннісних орієнтацій, професійно - особистісних якостей студентів, в взаємозв'язку від того - беруть участь у волонтерській роботі молоді спеціалісти з соціальної роботи або не мають досвіду у волонтерстві.

2.4. Аналіз результатів дослідження з експрес – опитувальника «Індекс толерантності» (О.Кравцова, Г.Солдатова, О.Хухлаєв, Л.Шайгерова).

На наступному етапі дослідження ми розглядаємо наскільки сформована толерантність молодих спеціалістів і її взаємозв'язок з залученістю до волонтерства. Для дослідження використали методику О.А.Кравцова, Г.У.Солдатова, О.Є.Хухлаєв, Л.А.Шайгерова «Індекс толерантності». Результати емпіричного дослідження рівня толерантності молодих спеціалістів 1, 2 та 3 курсів у взаємозв'язку з включеності у волонтерстві виклали у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати діагностики рівня толерантності молодих спеціалістів 1, 2 та 3 курсів з різним ступенем участі у волонтерстві

Урівні	1 курс	2 курс	3 курс
Низький	44,1%	33, 61%	8,7
Середній	42%	51,9%	65,1
Високий	13,9%	16,5%	26,3
Всього:	100%	100%	100%

Аналіз толерантності молодих спеціалістів 1, 2 та 3 курсів з різним ступенем участі у волонтерстві показав, що студенти, які мають високий та середній рівень толерантності, на другому і третьому курсах більше, ніж у студентів першого курсу. Це пов'язано з тим, що до другого і третього курсів студенти вивчили спеціальні дисципліни, орієнтованих на освоєння соціальної

професії, пройшли виробничу практику, брали участь у проведенні і підготовці свят та заходів, які формують уміння працювати в колективі, , прийняти позицію іншої людини, терпимого ставлення молодих спеціалістів соціальної роботи один до одного, вміння вислухати іншу людину.

Спостереження показують, що студенти, з низьким рівнем толерантності, мають складнощі у формуванні нормальних відносин з іншими людьми, вони вперті та непохитні.

Студенти з середнім та високим рівнем толерантності готові до діалогу, вони здатні твердо відстоювати свою думку, можуть змінювати свою позицію, якщо біля є розумна позиція іншої людини.

Аналіз результатів дослідження порівняння рівня толерантності у студентів 1, 2, 3 курсів:

- на першому курсі 44,1% з низьким рівнем толерантності , на другому курсі він знизився до 33,61% і на третьому курсі до 8,7% , таким чином низькій рівень толерантності студентів знизився на 35,4%;
- на першому курсі 42% студентів з середнім рівнем толерантності , на другому курсі він підвищився до 51,9% і на третьому курсі до 65,1%, таким чином низькій рівень толерантності студентів підвищився на 23,1%;
- на першому курсі 13,9% студентів з високим рівнем толерантності , на другому курсі він підвищився до 16,5% і на третьому курсі до 26,3%, таким чином низькій рівень толерантності студентів підвищився на 12,4%.

На наш погляд, майбутнім молодим спеціалістам з соціальної роботи необхідно брати участі у волонтерській діяльності. Таким чином студенти формують базову якість фахівця із соціальної роботи як толерантність, важливо у ВНЗ створити умови для систематизації і розширення уявлень молодих спеціалістів про феномен толерантності, усвідомлення необхідності

толерантності у взаємодії з іншими людьми, набуття практичного досвіду толерантної поведінки.

2.5. Аналіз результатів дослідження рівня емпатії (М. Юсупова).

Досліджувати рівень емпатії, як наважливу якість соціально - професійної діяльності соціального працівника ми вирішили за допомогою «Методики дослідження емпатії» М.Юсупова. Емпатія дає можливість студенту відчувати переживання іншої людини, поставити себе на її місце, зрозуміти, що з нею відбувається. Результати дослідження рівня розвитку емпатії студентів – першокурсників, які не брали участь у волонтерській активності та студентів другого та третього курсів, які вже неодноразово брали участь у волонтерській діяльності ми розглянуто у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати дослідження рівня розвитку емпатії студентів 1, 2, 3 курсів з різним ступенем участі у волонтерській діяльності

Урівні	1 курс	2 курс	3 курс
Дуже низький	16,2%	1,6%	0%
Низький	45,9%	21,8%	8,8%
Нормальний	23,8%	50,8%	52,2%
Високий	10,8%	19,7%	28,4%
Дуже високий	3,3%	6,1%	10,6%
Всього:	100%	100%	100%

Аналіз результатів дослідження порівняння рівня емпатії у студентів 1, 2, 3 курсів:

- на першому курсі 16,2% з дуже низьким рівнем емпатії, на другому курсі він знизився до 1,6% і на третьому курсі до 0%, таким чином дуже низький рівень емпатії студентів знизився до 0% на 16,2%;
- на першому курсі 45,9% з низьким рівнем емпатії, на другому курсі він знизився до 21,8% і на третьому курсі до 8,8%, таким чином низький рівень емпатії студентів знизився на 37,1%;
- на першому курсі 23,8% з нормальним рівнем емпатії, на другому курсі він підвищився до 50,8% і на третьому курсі до 52,2%, таким чином нормальним рівень емпатії студентів підвищився на 28,4%;
- на першому курсі 10,8% студентів з високим рівнем емпатії, на другому курсі він підвищився до 19,7% і на третьому курсі до 28,4%, таким чином високий рівень емпатії студентів підвищився на 17,6%;
- на першому курсі 3,3% студентів з дуже високим рівнем емпатії, на другому курсі він підвищився до 6,1% і на третьому курсі до 10,6%, таким чином дуже високий рівень емпатії студентів підвищився на 7,3%.

Студенти з низьким і дуже низьким рівнем емпатії орієнтовані на себе, неактивні, не готові співпереживати людині. Вони важко спілкуються з іншими людьми, малочутливі, не емоційні, замкнуті. На наш погляд ці студенти не виявляє інтересу до оволодіння майбутньою професією.

Студентів з нормальним рівнем розвитку емпатії виходячи з наших спостережень виявляють доброзичливість, уважні у спілкуванні, здатні відчувати почуття людей, вони складають рівні стосунки з викладачами та однокурсниками, вони готові до професійної та волонтерської діяльності.

Студенти з високим рівнем емпатії виходячи з наших спостережень виявляють емоційну чуйність, привітність, вони схильні до діалогу, завжди знаходять компромісні рішення, не люблять конфліктних ситуацій, мають

авторитет серед однокурсників, знаходять спільну мову з іншими людьми, швидко встановлюють контакти у спілкуванні.

У студентів з дуже високим рівнем емпатії, виходячи з наших спостережень, властиво загострене почуття емоційної чуйності, співпереживання, вони готови відгукуватися на допомогу іншим людям, чуйно реагують на співрозмовника. При цьому вони дуже вразливі, потребують емоційної підтримки. Таким студентам необхідно працювати над собою, щоб не допустити майбутній професійній діяльності синдрому «емоційного вигорання».

Волонтерська діяльність сприяє процесу цілеспрямованого розвитку емпатії. Серед молодих спеціалістів 3 курсу не було виявлено студентів із дуже низьким рівнем емпатії. На нашу думку це результат діяльності викладацького складу кафедри «Соціальна робота» та «Практична та клінічна психологія» з розвитку гуманістичного ставлення до людей у молодих спеціалістів. Емпатія стала для студентів основною, професійно необхідною якістю особистості фахівця соціальної роботи та психології.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу виявив, що більшість молодих спеціалістів знайомі з поняттям «волонтерства»; брали участь у волонтерській діяльності під час війни; визнають значимість та важливість цінності волонтерської діяльності для суспільства, готові брати участь у волонтерстві, але на жаль деякі студенти не виявили бажання займатися волонтерською діяльністю, вважають що їм самим потрібна допомога під час війни.
2. Викладачі кафедри «Соціальна робота» та кафедри «Практичної та клінічної психології» орієнтують студентів на активність у волонтерській діяльності, що дає позитивні результати у формуванні рефлексії та у формуванні ціннісних орієнтацій.
3. Студенти усвідомили, що волонтерська діяльність має велику значимість, особливо під час війни. Є багато людей, яким потрібна допомога, які стали вимушеними переселенцями, втратили своє житло. Студенти психології та соціальної роботи мають величезний потенціал милосердя, добра, співчуття, спрямовані на готовність допомагати людям все це необхідно молодим спеціалістам у волонтерській діяльності.
4. Усвідомлення студентами нових цінностей, як: відповідальності, чуткості, терпимості, бажання здійснювати волонтерську діяльність, готовність та необхідність допомагати людям сприяли розвитку толерантності, емпатії та рефлексивності, якостей особистості, які

дозволяють молодому спеціалісту ефективніше працювати, приносити користь суспільству. При цьому ми бачимо різницю ціннісних орієнтацій, професійно - особистісних якостей студентів, в взаємозв'язку від того - беруть участь у волонтерській роботі молоді спеціалісти соціальної роботи або не мають досвіду у волонтерстві.

5. На наш погляд, майбутнім молодим спеціалістам соціальної роботи необхідно брати участь у волонтерській діяльності. Такім чином студенти формують базову якість фахівця соціальної роботи як толерантність, важливо у ВНЗ створити умови для систематизації і розширення уявлень молодих спеціалістів про феномен толерантності, усвідомлення необхідності толерантності у взаємодії з іншими людьми, набуття практичного досвіду толерантної поведінки.
6. Волонтерська діяльність сприяють процесу цілеспрямованого розвитку емпатії. Серед молодих спеціалістів 3 курсу не було виявлено студентів із дуже низьким рівнем емпатії. Емпатія стала для студентів основною, професійно необхідною якістю особистості фахівця соціальної роботи та психології.

ВИСНОВОК

В результаті розглянутих теоретико-методологічних дослідженнях волонтерської активності, як аспект професійного становлення соціального працівника, були зроблені такі висновки:

1. Соціологічні підходи до вивчення волонтерської діяльності під час повномасштабної війни допомагають кращому розумінню політичних, соціальних і культурних чинників, які формують досвід і можливості волонтерської діяльності та впливають на суспільні процеси та результати під час і після повномасштабної війни.
2. "Волонтерство – це важлива школа життя, саморозвитку та зростання, яка допомагає формувати і виховувати, себе як високодуховну, гуманну, ціннісно-орієнтовану, культурну особистість з бажанням та здатністю творити в кращих гуманістичних традиціях і досягнень людства".
3. Вплив волонтерства на формування професійної та особистісної ідентичності молоді дуже велик у соціалізації самого себе та допомоги іншим.
4. Ми визначили психологічні механізми процесу професійно – особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників, для яких волонтерство є найефективнішим середовищем для їх запуску: домінанту; інтеріоризації; рефлексії.
5. Сформована домінанта дозволяє підтримувати у молодого спеціаліста прагнення до професійного і особистісного розвитку, самовдосконалення.
6. В результаті волонтерської діяльності майбутній соціальний працівник все те, що осмислив, відчув, усвідомив, пережив інтеріоризується ним як

комунікативний, емоційний та професійний досвід. Інтеріоризація сприяє розвитку у майбутніх соціальних працівників особистісних гуманістичних якостей: емпатії, толерантності.

7. Рефлексія це механізм, дозволяючий молодому спеціалісту соціальної роботи, якій включен до волонтерства, виявити цінності та смисли волонтерської діяльності, навчитися вирішувати професійно - соціальні завдання.
8. Волонтерська діяльність сприяє розвитку молодого спеціаліста соціальної роботи якості рефлексії та толерантності, оскільки волонтерська діяльність пов'язана з різними людьми: інвалідами, соціальними сиротами, тяжкохворими, дітьми з багатодітних сімей, старими і літніми людьми. Волонтерство вчить молодих спеціалістів гнучкості, умінню слухати та чути іншу людину, здібності з терпінням та повагою ставитися до позиції старої людини, дитини, к усім кому потрібна допомога.

В результаті експериментального дослідження ми визначили зв'язок між професійними якостями становлення соціального працівника та включенням його в волонтерську діяльність і були зроблені такі висновки:

1. Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу виявив, що більшість молодих спеціалістів знайомі з поняттям «волонтерство»; брали участь у волонтерській діяльності під час війни; визнають значимість та важливість цінності волонтерській діяльності для суспільства, готови брати участь у волонтерстві, але на жаль деякі студенти не виявили бажання займатися волонтерською діяльністю, вважають що їм самим потрібна допомога під час війни.
2. Викладачі кафедри «Соціальна робота» та кафедри «Практичної та клінічної психології» орієнтують студентів на активність у волонтерській діяльності, що дає позитивні результати у формуванні рефлексії та у формуванні ціннісних орієнтацій.

3. Студенти усвідомили, що волонтерська діяльність має велику значимість, особливо під час війни. Є багато людей, яким потрібна допомога, які стали вимушеними переселенцями, втратили своє житло. Студенти психології та соціальної роботи мають величезний потенціал милосердя, добра, співчуття, спрямовані на готовність допомагати людям все це необхідно молодим спеціалістам у волонтерській діяльності.
4. Усвідомлення студентами нових цінностей, як: відповідальності, чуткості, терпимості, бажання здійснювати волонтерську діяльність, готовність та необхідність допомагати людям сприяли розвитку толерантності, емпатії та рефлексивності, якостей особистості, які дозволяють молодому спеціалісту ефективніше працювати, приносити користь суспільству. При цьому можливо побачити різницю ціннісних орієнтацій, професійно - особистісних якостей студентів, в взаємозв'язку від того - беруть участь у волонтерській роботі молоді спеціалісти соціальної роботи або не мають досвіду у волонтерстві.
5. На наш погляд, майбутнім молодим спеціалістам соціальної роботи необхідно брати участь у волонтерській діяльності. Таким чином студенти формують базову якість фахівця соціальної роботи як толерантність, важливо у ВНЗ створити умови для систематизації і розширення уявлень молодих спеціалістів про феномен толерантності, усвідомлення необхідності толерантності у взаємодії з іншими людьми, набуття практичного досвіду толерантної поведінки.
6. Волонтерська діяльність сприяє процесу цілеспрямованого розвитку емпатії. Серед молодих спеціалістів 3 курсу не було виявлено студентів із дуже низьким рівнем емпатії. Емпатія стала для студентів основною, професійно необхідною якістю особистості фахівця соціальної роботи та психології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Єрмакова Н.О. Соціальна психологія: навч. посіб. для ст-в вузів. К.: «Каравела», 2011. 296 с.
2. Артюхіна Н.В. Сімовоник А.І. Особливості взаємозв'язку між само детермінацією, само ставленням та авторським життєвим вибором як показниками життєтворчості особистості. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. VII(93).Issue:229,2020 May,p.66-71.
3. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти.Рівно: "Ліста-М": 2003. 128с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех // Наукове видання. К.: Либідь, 2006. 272с.
5. Бондаренко З. П. Волонтерська робота у вищому навчальному закладі / З. П. Бондаренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. № 1. С. 25–30.
6. Бондаренко З. П. Волонтерська робота у вищому навчальному закладі / З. П. Бондаренко // Вісник Запорізького національного університету. 2008. №1. С. 25–30.
7. Вайнілович Н.А. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект / Н.А. Вайнілович // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2010. № 2. С. 407–410.

8. Вайнілович Н.А. Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності / Н.А. Вайнілович // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 53-59.
9. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська [та ін.]. К. : Просвіта, 2001. 414 с.
10. Деркач Ю., Романів Т. Тестування як ефективний засіб поточного контролю на уроках іноземної мови. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 400-402.
11. Закон України «О благотворительности и благотворительных организациях» [Электронный ресурс] – Режим доступа к документу: http://kodeksy.com.ua/pro_blagodijnitstvo_ta_blagodijni_organizatsiyi.htm.
12. Закон України «О волонтерской деятельности» [Электронный ресурс] – Режим доступа к документу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
13. Закон України «О социальной работе с детьми и молодежью» [Электронный ресурс] – Режим доступа к документу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/55>
14. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посіб. / І. М. Галян. К.: Академвидав, 2009. 464 с.
15. Гічан І. С. Експериментальна психологія / І. С. Гічан, О. І. Гічан. К. : [б.в.], 2003. 182 с.
16. Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Зб.наук. пр. Кн. 1 / ред.: О. В. Сухомлинська; АПН України. Ін-т пробл. виховання. К. : ВіРА Інсайт, 2001. 339 с.
17. Гудімова А.Х. Специфіка впливу соціальних мереж на психологічне благополуччя підлітків / А. Х. Гудімова // Науковий журнал «Габітус». 2020. № 12.

18. Долинська Л.В., Лисянська Т.М. Вікова психологія: хрестоматія: навч. посібник для студентів ВНЗ.К.: «Каравела», 2019. 486 с.
19. Загальна психологія: хрестоматія : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл./упоряд.: Скрипченко О.В., Долинської Л.В., Огороднійчук З.В. та ін..К.: «Каравела», 2007. 640 с.
20. Зелінська Т.М., Михайлова І.В. Практикум із загальної психології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл..К.: «Каравела», 2009. 272 с.
21. Зелінська Т.М., Михайлова І.В., Демерс А.Е. Практикум із соціальної психології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл..К.: «Каравела», 2012. 232 с.
22. Зливков В.Л. Індивідуально психологічні детермінанти становлення особистісної свободи // Тези Міжнародних наукових Костюківських читань. Том 1. Київ 2002. С. 31-32.
23. Кордунова Н.О. Психологічні особливості становлення духовних цінностей старшокласників у процесі спілкування: Автореф. дис. ...канд. психол. наук, К., 2000. 20 с.
24. Крижановська Т.І. Волонтерський рух на Харківщині: проблеми та перспективи / Т.І. Крижановська // Управління розвитком. 2010. № 7 (83). С. 123–124.
25. Крохіна Є.А. Роль громадської організації у формуванні соціальної у активності учнівської молоді. [Електронний ресурс] / Є.А.Крохіна. URL: www.regioncentre.ru/generation/publicacions/publicacions21
26. Леонтьев Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному // Вопросы психологии. 2011. № 1. С. 3-27.
27. Лозовецкая В.А. Профессиональное становление личности в современных условиях труда // Научный вестник. Сб. научн трудов. – Институт профессионально-технического образования АПН Украины, 2013. № 5. С. 20-28.

28. Лук'янова Н.Л. Волонтерський рух в Україні – дієвий засіб реалізації державних програм у соціальній роботі з населенням / Н. Л. Лук'янова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2009. № 2. С. 92–95.
29. Лещенко Г. Компендіум основних методичних понять : стислий виклад засад формування комунікативної україномовної компетенції. *Українська мова і література в школі* : науково-методичний журнал. 2009. № 5. С. 6–13.
30. Лукіна Т. О. Технології діагностики та оцінювання навчальних досягнень. К., 2007. 62 с.
31. Матвеев С.Ф Соціальні аспекти волонтерського руху: минуле та сьогодення / Матвеев С.Ф., Когут І.О. // Вісник Запорозького національного університету. 2010. №1(3). С.161-165.
32. Миколайський М.В. Клінічна психодіагностика: навч. посіб. / М.В. Миколайський, М.М. Марусинець; Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 2009. 278 с.
33. Морозов С.М. Психодіагностика: тести. Методика та практики застосування: Навч.-метод. посіб. Ч. 1 / С.М. Морозов, Л.В. Музичко, А.В.Тімакова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т післядиплом. освіти. К., 2004. 221 с.
34. Рудева Л.С. Сущность волонтерского движения как вида социально-психологической работы /Л. Рудева / Вестник психологии и социальной педагогики [Электронный ресурс]: Сборник научн. трудов. М., 2010. Выпуск 4. С. Режим доступа к сборнику: http://www.psyh.kiev.ua/Сборник_научн._трудо. _Выпуск_4
35. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін.. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. К.: «Каравела». 2019. 400 с.
36. Скрипченко. Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Загальна психологія. К.: «Каравела». 2013. 371 с.

37. Смокова Л.С., Юнг Н.В., Кологривова Н.М. Роль соціума у формуванні особистості підлітка // Габітус. 2021. Т. 2, №24. 2021. С. 118-124. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.21>
38. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. К. : НВЦ НБУВ, 2009. 687с.
39. Сокол Л. М. Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Сокол Любов Михайлівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2006. 267 арк.: рис., табл. С. 176-193.
40. Ставицька С.О. , Волошина В.В. Соціальна психологія : Практикум : навчальний посібник. К.: «Каравела» . 2013. 330 с.
41. Соціальна психологія.: навчальний посібник / За ред.. Ю.Ф.Панковського .К.: «Каравела» . 2009. 760 с.
- 42.Тадеев П. О. Обдарованість і творчість особистості: американський підхід: монографія. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2008. 240 с.
43. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Вип. 10, кн. 1 / ред.: О. В. Сухомлинська; Акад. пед. Наук України. Ін-т пробл. виховання. К. 2007. 583 с.
- 44.Терлецька Л. Г. Психологія і психодіагностика: підруч. для студ. ВНЗ / Л. Г. Терлецька. К.: Слово, 2013. 605 с.
- 45.Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості : навч. посібник для студентів ВНЗ.К.: «Каравела». 2013.371 с.
46. Титаренко Т.М. Випробування кризою. Одиссея подолання: навч.посібник для закладів вищої освіти.3-є вид.,доповнене: «Каравела». 2021. 248 с.
- 47.Уханова А.І. Концептуалізація соціальної амбівалентності підлітків // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 96-101.

48. Федоренко Ю. Формування та розвиток комунікативної компетентності особистості / Ю. Федоренко // *Нова пед. думка*. 2011. – № 3. С. 47-49.
49. Швидкий О. Тестовий контроль у навчальному процесі. *Освіта. Технікуми, коледжі*. 2002. № 1. С.19–21.
50. Шехавцова С. О. Технологія портфоліо як показник самоосвітньої діяльності суб'єктів педагогічного процесу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2013. № 18 (277). Ч. 3. С. 135–144.
51. Юнг Н.В., Розенберг І.Л., Калашник С.К. Система ціннісних орієнтацій при побудові життєвої перспективи у юнацькому віці» // *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип 19. С.202-208.
52. Юнг Н.В., Кантарьова Н.В., Атанова В.В.. Волонтерська активність як психологічний аспект професійного становлення психолога та соціального працівника. *Науковий журнал «Габітус»*. 2024 . Вип. № 57. С. 272 - 276. (фахове видання категорії «Б»).
53. The course of lectures of general psychology. Part 1 / Budiyański N.F., Vishtalenko E.D., Yung N.V. Odessa: publisher Bukaev V.V., 2016. – 104 p.
54. The course of lectures of general psychology. Part 2 / Budiyański N.F., Vishtalenko E.D., Yung N.V. Odessa: publisher Bukaev V.V., 2017. 100 p.

ДОДАТКИ

Опитувальник "Діагностика індивідуального заходу розвитку властивостей рефлексивності" (А. В. Карпов)

Інструкція випробуваному: «Ви повинні дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера питання, будь ласка, поставите цифру, що відповідає варіанту Вашої відповіді: 1 - абсолютно невірно, 2 - невірно, 3 - швидше невірно, 4 - не знаю, 5 - швидше за все, 6 - правильно, 7 - абсолютно правильно.

Не замислюйтесь довго над відповідями. Пам'ятайте, що правильних і неправильних відповідей у цьому випадку не може бути».

Тест опитувальника

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди довго думаю про неї; хочеться обговорити її з ким-небудь.
2. Коли мене раптово запитують про щось, я можу відповісти перше, що прийде в голову.
3. Після зробленої помилки, я довго не можу відволіктися від думок про неї.
4. Перед тим, як зняти слухавку телефону, щоб зателефонувати з приводу справи, я зазвичай уявляю у розумі майбутню розмову.
5. Коли я роздумую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені іноді цікаво згадати, що послужило початком ланцюжка моїх думок.

6. Починаючи складне завдання, я стараюсь не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене - уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Стало бути, що я не можу зрозуміти, чому хтось незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо детально уявити хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозний лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я віддаю перевагу діяти, а не роздумувати про причини моїх неуспіхів.
13. Досить легко приймаю рішення щодо дорогого придбання.
14. Зазвичай, задумавши щось, я прокручую в голові свої замисли, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
15. Я турбуюсь про своє майбутнє.
16. Вважаю, що в багатьох ситуаціях треба діяти швидко, керуючись першою думкою.
17. Часом приймаю поспішне рішення.
18. Після завершення розмови, іноді я продовжую вести її уявно, приводячи все нові й нові аргументи в захист своєї точки зору.
19. Якщо виникає конфлікт, то, роздумуючи, хто з нього винен, я в першу чергу починаю з себе.
20. Перед тим, як прийняти рішення, я завжди стараюсь все добре обдумати і зважити.
21. В мене бувають конфлікти через те, що я не можу передбачити, які дії очікують від мене навколишні.
22. Часом, роздумуючи над розмовою з іншою людиною, я, якби уявно, веду діалог з нею.

23. Я стараюсь не замислюватися про те, які думки і почуття викликають у інших людей мої слова та вчинки.
24. Перед тим, як зробити зауваження іншій людині, я обов'язково думаю, якими словами це краще зробити, щоб її не образити.
25. Вирішуючи складну задачу, я думаю над нею навіть тоді, коли займаюсь іншими справами.
26. Якщо я з кимось сварюсь, то, як правило, не вважаю себе провинним.
27. Рідка трапляється так, що я жалкую за сказаним.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Інструкція: Випробуванням пред'являється два списку цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списку піддослідні надають цінностям ранговий номер, а картки розкладають за порядком значимості. Спочатку пред'являється набір термінальних (переконання у цьому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути), та інструментальних цінностей (переконання у цьому, якийсь образ дій чи властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації) .

Список А (термінальні цінності)

- активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, досягається життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві);
- кохання (духовна та фізична близькість з улюбленою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- наявність хороших і вірних друзів;

- суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (праця над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- розвага (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- свобода (самостійність, незалежність у судженнях і діях);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і удосконалення інших людей, всього народу, людства взагалі);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- впевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (чистоплотність), вміння підтримувати порядок у речах, охайність;
- вихованість (хороші манери);
- високі запити (високі вимоги до життя та високі прагнення);
- життєрадісність (чуття гумору);
- виконавчість (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно та рішуче);
- непохитність у відношенні до недоліків у собі та інших;
- освіченість (широта знань, висока загальна культура);
- відповідальність (почуття обов'язку, здатність дотримуватись слова);

- раціоналізм (вміння здорово та логічно мислити, приймати обдумані рішення);
- самоконтроль (збереженість, самодисципліна);
- мужність у захисті своїх поглядів, своїх думок;
- тверда воля (вміння стояти на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати помилки та заблудження);
- широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- уважність (турботливість).

**Експрес-опитувальник "Індекс толерантності" Г.У.Солдатової,
О.А.Кравцова, О.Є. Хухлаєва та Л.А.Шайгерової**

Інструкція: *Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні чи не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно поставите галочку або будь-який інший значок навпроти кожного твердження:*

№	Твердження	Абсолютно згоден	Не згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	згоден	Повністю згоден
1.	У засобах масової інформації може бути подана будь-яка думка						
2.	У змішаних шлюбах зазвичай						

	більше проблем, ніж у шлюбах для людей однієї національності						
3.	Якщо друг зрадив, треба помститися йому						
4.	До кавказців ставляться краще, якщо вони змінять свою поведінку						
5.	У суперечці може бути правильною лише одна точка зору						
6.	Жебраки та бродяги самі винні у						

	своїх проблемах						
7.	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж усі інші						
8.	З неохайними людьми неприємно спілкуватис я						
9.	Навіть якщо я маю свою думку, я готовий вислухати й інші точки зору.						
1 0.	Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати						

	від суспільства						
1 1.	Я готовий прийняти як член своєї сім'ї людину будь-якої національно сті						
1 2.	Біженцям треба допомагати не більше, ніж решті, тому що у місцевих проблем не менше						
1 3.	Якщо хтось вчиняє зі мною грубо, я відповідаю тим же						
1 4.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних						

	національно стей						
1 5.	Для наведення ладу в країні необхідна "сильна рука"						
1 6.	Приїжджі повинні мати ті ж права, що й місцеві жителі						
1 7.	Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратуван ня						
1 8.	До деяких націй та народів важко добре ставитися						

1 9.	Безладдя мене дуже дратує						
2 0.	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
2 1.	Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом						
2 2.	Я хотів би стати більш терпимою людиною по відношенню до інших						

Методика «Дослідження рівня емпатії» (І. М. Юсупов)

Інструкція: Пропонуємо Вам оцінити декілька тверджень. Ваші відповіді не будуть розцінюватися як хороші чи погані, тому просимо виявити відвертість. У разі повної згоди «так, завжди» – 5 балів, у разі «майже завжди» – 4 бали, «часто» – 3 бали, «іноді» – 2 бали, «ні, ніколи» – 1 бал. При відповіді "не знаю" - ставиться 0 балів.

Над твердженнями не слід довго роздумувати. Достовірні відповіді ті, які першими спали на думку.

Жодне із тверджень пропускати не можна.

Список запитань

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії "Життя видатних людей".
2. Дорослих дітей дратує турбота старших.
3. Мені подобається роздумувати про причини успіхів та невдач інших людей.
4. З усіх музичних передач я віддаю перевагу "Сучасним ритмам".
5. Занадто роздратовану і несправедливу звинувачення хворого треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками.
6. Хворому можна допомогти навіть словом.
7. Посторонім людям не слід втручатися в конфлікт між двома особами.

8. Літні люди, як правило, безпричинно образливі.
9. Коли я в дитинстві слухав сумну історію, на очі у мене самі по собі наливалися сльози.
10. Роздратований стан моїх батьків впливає на моє настроєння.
11. Я байдужий до критики щодо себе.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди прощав усе батькам, навіть якщо вони були неправі.
14. Якщо коня погано тягнуть, його треба бити плетями.
15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, я відчуваю, ніби це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.
17. Бачу сварку підлітків або дорослих, я втручаюся.
18. Я не звертаю уваги на поганий настрій своїх батьків.
19. Я довго спостерігаю за поведінкою птахів та тварин, відкладаючи інші справи.
20. Фільми та книги можуть змусити плакати лише невагомих людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом обличчя та поведінкою незнайомих людей.
22. В дитинстві я приводив додому бездомних собак та кішок.
23. Усі люди безпідставно злобні.
24. Дивлячись на чужого чоловіка, мені хочеться вгадати, як складеться його життя.
25. При баченні покаліченої тварини я намагаюсь допомогти їй чимось.
26. В дитинстві молодші за віком ходили за мною на п'ятках.
27. Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.
28. Побачивши вуличну подію, я стараюся не потрапити до числа свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.
30. Люди переоцінюють здатність тварин відчувати настрій свого господаря.
31. З складних конфліктних ситуацій людина повинна виходити самотійно.
32. Якщо дитина плаче, на те є свої причини.

33. Молодь повинна завжди задовольняти будь-які прохання та причуди літніх людей.
34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники іноді задумливі.
35. Безпритульних домашніх тварин слід знищувати.
36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я переключаю розмову на іншу тему.

